

„Droschak“

ORGANE

de la Fédération

Révolut. Arménienne.

ԴՐՈՇԿԿ

Adresse:

RÉDACTION DU JOURNAL

„Droschak“

GENÈVE (Suisse)

„ՀԱՅ ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ԴԱՂՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ“ ՕՐԳԱՆ

ՀԵՌԱԳԻՐ

Պարսկաստանում սպացուծ մի նամակից մեզ հեռագրում են հետևեալ կտորը.

„Դաշնակցութեան՝ զինակիր խմբերը, հետեակ և ձիաւոր, մօտ հարիւր հոգի, մի քանի մասերի բաժանւած, սեպտեմբերի 17-ին (հ. տ.) յաջողութեամբ անցան ռուս-տաճկական սահմանը: Հետեակ օրը, ճանապարհին, սահմանից 6-8 վերստ հեռու, խմբերից երկուսը նկատուում են հովիւներից և շուտով շրջապատւում են զօրքերով, թուրք խուժանով և քուրդ աշիրաթներով: Սկզբում է սոսկալի կռիւ, որը ահա երրորդ օրն է դեռ շարունակւում է: Կանչւած են զօրքեր Վարինից, Դաշի-Բաբայից և Ղարաբիլիսայից: Բերւած են նաև թնդանոթներ: Մեր ընկերները կուռում են քաջաբար: Թշնամեց ընկել են հարիւրաւոր մարդիկ, որոնց թուում՝ մի հազարապետ, մի գայմազամ, երեք սպայ, հինգ դարաբաշի (դարաբէ) և սահմանագլխի յայտնի Ռաշիտ փաշայի մեծ որդին: Խլել են զօրքերից բազմաթիւ հրացաններ և ձիաներ: Գլխաւորաբար՝ անհաւասար կուռում մաս-մաս եղած խմբերը իրենք ևս տւել են բազմաթիւ նահատակներ և գտնուում են ամենակրիտիքական դրութեան մէջ: Նոր խմբեր գնացին օգնութիւն: Մանրամասները նամակով:

„ՊԵՏԱՌԱՐԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ“

Բռնակալութիւնը ևս „պատճառաբանում է“, նա, որ իր էութեամբ թշնամի ու հակառակորդ է ամէն տրամաբանութեան: Անցել են ժամանակները, երբ նա, իբր աստուածընտիր ու անմեղանչական մի հաստատութիւն, առանց հաշիւ տալու, յախուռն ու ցասկոտ՝ զարնում էր աջ ու ձախ և իր գործողութիւնների մէջ մ է կ ղեկավարող պատճառ էր ճանաչում — պ ե տ ա կ ա ն պ ա տ ճ ա ու ը:

Այժմ ևս նա չի փոխել իր ներքին ընդթը—դարձեալ մոլեգնոտ ու ամբարտաւան, դարձեալ ֆանատիկոս իր ըմբռնումների մէջ՝ նա շարունակում է հարւածներ տեղադրել իր քաջ ամէն մի քայլը „պատճառաբանւած է“...

Փոխւել է ֆէր, փոխւել են գործերը և զանազանները: Պէտք է գէթ „փրկել Երեւթները“, պէտք է որոշ հարկ տալ

տրամաբանութեան ու արտաքին աշխարհի հանրային կարծիքին: Պէտք է սքողել մարդկայնութեան դէմ գործող ոճիրները և ապացուցանել — միամիտներին ու անմիտներին — որ արքայական հրամանների մէջ չկայ քմահաճոյք, չկայ բռնութիւն, որ ամենասե արարքներն անգամ պայմանաւորուում են „հասարակական ընդհանուր բարօրութեան նկատումներով“...

Այդպէս էին խորհում 1898-ին Պետերբուրգի դիւանատան մէջ Մետերնիխների „քաղաքակրթւած“ յաջորդները, որոնք սեղանի շուրջը բոլորած, խելք խելքի տւած՝ դաւ էին նիւթում մի փոքրիկ, հալածական ժողովրդի դէմ:

„Հայ հոգեւորականութիւնը ունի քաղաքական օրինաւոր գործունէութիւն“:

„Հայ եկեղեցին ունի չափազանց ինքնավար սիստէմ“:

„Եկեղեցական-վանական գոյքերի կառավարութեան մէջ չը կայ կարգ-կանոն, հայ հոգեւորականութիւնը անփորձ ու վնասակար ձեռք է օգտուում իրեն պատկանող հողերից“ *):

Շինծու պատրւակներ, անլուր ցինիզմ, թունաւոր ծաղր...

Եւ քանի որ դարի Մակիավելները հրամանագրեցին՝ կարծել հայ կղերի „օրինաւոր“ գործունէութիւնը, Սահմանափակել հայ եկեղեցու ինքնավարութիւնը.

„Կարգ-կանոն“ մտցնել կալւածների կառավարութեան մէջ:

Որքան դիւրին է պատրւակներ ստեղծել, երբ նրանք չկան: Ով քիչ-շատ ծանօթ է իրականութեան, գիտէ, թէ որպիսի չարամիտ կատակ է հայ կղերի „օրինաւորացութեան“ և նման առասպելների մասին խօսելը: Երանի չէր թէ այդպէս լինէր... Բայց նոյնիսկ իրենց, հայ ազգի դահիճներին, շատ քաջ յայտնի է, որ ամէն բան կայ այդ կղերի գործունէութեան մէջ, բացի ըմբոստութիւնից, օրինաւորացութիւնից: Գիտեն ամէնքը, որ նա սկզբից — մանաւանդ 1890 թւականից ի վեր — իր գլխին տեղացող բոլոր հարւածներին փոխանակ հակազդելու՝ որ իր սրբազան պարտքն ու իրաւունքն էր՝ միշտ ձկել է իր պարանոցը, միշտ համակերպել է ճշմարիտ կղերական ստրկամտութեամբ: Նա տեսնում էր տարիների ընթացքում, թէ ինչպէս իր կենտրոն-սրբավայրի մօտ, Էջմիածնի շուրջը, միշտ աւելի և աւելի խոր արմատ է ձգում դաւանափոխութեան թունաւոր միկրօքը, նա տեսնում էր չինովիկ պօպերի,

*) Տես „Իրօշակ“ № 7:

նահանգապետ-միսիոնարների շահատակութիւններն ու
նուսացման յարաճուն վտանգը, — և նա չէր փորձում,
նա քաղաքացիական արիութիւն չունէր միանգամ դուրս
գալ պաղ ականատեսի դաւաճան դերից...

Աւելի ևս: Ո՞ւր համար արդեօք գաղտնիք է այսօր
կղերի բռնած անարժան դիրքը մեր արեան ու արցունքի
վերջին տասնամեակում, երբ հայ-ազատագրական կռիւը
բորբոքելով սահմանից միւս կողմը՝ բոցավառել էր հայ
երիտասարդութիւնը սահմանից ասդին: Կիտեն ամէնքը,
որ մեր հոգեւորականութիւնը իր ընդհանրութեամբ —
բացառութիւնները օազիսներ են անապատի մէջ — կուլի
ու տագնապի այդ տխուր օրերում, ունենալով միջոցներ
ու հեղինակութիւն, երբէք չէ փորձել օգնութեան
հասնել, գէթ խրախուսել, գէթ ոգևորել ազատութեան
համար մարտնչող տարրերին, այլ կղզիացած իր վեհա-
պանծ մեկուսացման մէջ՝ արծարծել է միշտ անարգ
հնազանդութեան փիլիսոփայութիւնը, ձգտել է պաղեցնել
կուռ ժողովուրդին, ձգտել է մարել բորբոքող կրակը
և անգիտակից սատար է կանգնել իր հօտը յօշոտող
բռնաւորներին: Դա՛ռն է, դա՛ռն իրողութիւնը...

Այդ ողբալի պարտազանցութիւնն է արդեօք՝ ազգի
ամենածանր ու արհաւիրից վայրկեանների մէջ՝ որ մեր
թշնամիները հռչակում են իբրև «օրինազանցութիւն»...

Ապա մեզ ասում են.

«Եկեղեցական գոյքերի կառավարութեան մէջ կարգ-
կանոն չկայ, պէտք է սահմանել... պէտք է հարստացնել
հայոց եկեղեցին»...

Ո՞րպիսի սրտացաւ մտահոգութիւն... Բայց մենք ուրիշ
առիթներով ճաշակել ենք արդէն արքայական այդ
վեհանքն մտահոգութեան պտուղները: Երբ ուսու բիւրօ-
կրատիան իր մօնօլական հաստ շրթունքներով փռում
մարում էր մեր խաւար միջնորդութեամբ պլպլացող լոյսը —
ազգային դպրոցները, այն ժամանակ ևս խաւարի երգեալ
ու հիւրանքները խոստանում էին մեզ «կարգ-կանոն» մտցնել
մեր դպրոցական «անկարգ» վիճակում...

Ասկիծ է բռնում ձեզ, երբ համեմատում էք դպրոց-
ների նախկին վիճակը այժմեանի հետ: Ո՞ւր է մեր դըպ-
րոցներում տիրող կեանքն ու աշխոյժը՝ կապուած ժա-
մանակակից ճշմարիտ ուսման ու բարոյական կրթութեան
հետ: Ո՞ւր է հայ ժողովուրդի, հայ հասարակութեան մշտն-
ջենական վերահսկումը, որի շնորհիւ միշտ հրաւիրում
էին ձեռնհաս ուժեր դպրոցների համար և հալածում
էին վատերն ու տգէտները, ինտրիգաններն ու կարիէ-
րիստները: Ո՞ւր է ուսուցչական խմբերի անկասկածիւնը,
որից օգտւելով՝ նրանք ազատօրէն ծրագրիւններ էին մը-
շակում, ձեռնարկներ էին ընտրում, արծարծում էին
մանկավարժական ամեն կարգի խնդիրներ և լն, և լն...

Դրանց փոխարէն հայկական աշխարհում հաստատել
են և պիտի բազմացնեն «պետական-ժողովրդական», կամ
բուն ուսական տիպի դպրոցներ, տեղ-տեղ «հայ ծխական
դպրոցների» անւան տակ, ուր հայ եկեղեցու փողերով

վարձատրւող ուսու ու վրացի ուսուցիչները արգելում
են հայ մանուկներին խօսել հայերէն, ուր ուսու, թուրք,
վրացի՝ ընդունւում են աւելի գրկարաց, քան դըպ-
րոցների գոյութիւնը պահպանող հայի զաւակները:
Դրանք դպրոցներ չեն, այլ բթացնող ու ապականող
կազարմաներ, ուսկից վտարած են մայրենի լեզուի
հետ՝ ճշմարիտ ուսումն ու կրթութիւնը, ուր ուսուցիչները
տրւում են ի վերուստ և այն՝ ամենատխուր կարգի
անհատներից, որոնք տգիտութեան հետ միասին՝ բե-
րում են երեքամեայ դասընթացք միայն ունեցող
ուսական սեմինարիաներից՝ ուլտրա-միապետական, լըր-
տեսական և դրանց նման առաքինութիւններ, — այդ
ժանդարմները՝ չինօվիկական կօկարդներով՝ մի մի դա-
հիճներ են հայ սերունդների համար, որոնց ուրիշ բան
չեն սովորեցնում, բայց եթէ մեքենայացնող վայելագորու-
թիւն ու գծագրութիւն, բայց եթէ անվերջ աղօթել ու
յարաժամ երգել՝ «Բօժէ՛ ցարիա խրանի»...

Ահա այդ տեսակ դպրոցների են վերածել արդէն
առաջին յափշտակման օրից մեր դպրոցների մի մասը:
Այժմ է՛լ ուսացման քաղաքականութիւնը կովկասում
լայնօրէն առաջ մղելու համար՝ բռնակալութիւնը, խնայե-
լով պետական դատարկ գանձարանը, ուզում է հայ
եկեղեցու փողերով, հայ ժողովուրդի երկար դարերի
քրտինք-վաստակով՝ պատել մեր երկիրը նոյն կարգի
սպանիչ, բիւրօկրատիական մեքենաների ցանցով...

Ահա այդ եղանակով են ուզում «կարգ-կանոն» մըտ-
ցնել մեր գոյքերի կառավարութեան մէջ... Ամեն
տեղ երևում է կառավարելու այդ «շնորհալի»
ձևը: Դեռ երէկ էր, որ պետական գոյքերը կառավա-
րող չինօվիկները միլիոններ էին ծախսում կովկասի մէջ՝
գիւղատնտեսական պէտքերի համար — և, ինչպէս պարզ-
ւեց... ապարդիւն: Միլիոնաւոր դեսիատիներ
ամենաարգաւանդ հողերից՝ մնում են խոպան, անմշակ
որովհետև Պետերբուրգի անձար չինօվիկները նախա-
ձեռնութիւն ու հմտութիւն չունեն՝ ոռոգելու և բնակե-
ցնելու նրանց ընդունակ տարրերով: Ամբողջ նահանգների
տարածութիւն ունեցող հարուստ անտառներ՝ տալիս են
միայն ողորմելի արդիւնք, որովհետև կաշառակե-
րութեան ախտը վարակել է բովանդակ Ռուսաստանը՝
սկսած անտառապահներից մինչև միլիտանները:

Այդպէս պիտի «կառավարեն» յափշտակած գոյքերը,
այդպէս պիտի «հարստացնեն» հայոց եկեղեցին: Հրա-
պուրիչ է հեռանկարը, ինչ ասել կ'ուզէ...

Բայց այդ դեռ բոլորը չէ: Միլիտարական խորհրդի
«պատճառաբանութեան» մէջ մի ծանր կէտ կայ, մի
խորհրդաւոր կէտ, որ կապում է ընթերցողի ուշա-
գրութիւնը, որպէս բացայայտ սպառնալիք: Պա այն
կէտն է, որ վերաբերում է հայ եկեղեցու «չափազանց
ինքնավարութեան» և նրա կարճելուն: Ինչո՞ւ, անբախտ
ժողովուրդ... Նոր հարւածներ են պատրաստւում բո գէմ
և աւելի ծանր, աւելի ահարկու: Պէտք է ձիւղղել կատակ
չէր անում, երբ բացատրում էր միլիտարական խորհրդի

առջև, թէ «առաջարկած ձեռնարկութիւնը ըստ ամենայնի համապատասխան է այն միջոցներին, որոնց ձեռնարկէք է եղել և դեռ չի ելու է ներքին գործոց միաստրուկութիւնը՝ հայ եկեղեցու չափազանց ինքնավարութիւնը սահմանափակելու համար»։ Նոյն սպառնալիքը շեշտած է և մինիստրի վերջին հաղորդագրութեան մէջ՝ ուղղւած հայոց կաթողիկոսին...

«Պօլօթենիէ»-ն պիտի շարունակեն խախտել կրճատել, մինչև որ իսպառ կ'ոչնչացնէ հայ-կղերական ամէն իրաւունք, մինչև որ Սինօգ, թեմական ու վիճակային կոնսիստորիաներ իսպառ կը կորցնեն իրենց նշանակութիւնը, մինչև որ բովանդակ հայ եկեղեցին կը դառնայ զուտ ռուսական մի հաստատութիւն, բերօկրատիայից կախումն ունեցող մի սոսկ մեքենայ...

Այո՛, դեռ նոր-նոր դաւեր են նիւթում միապետական ոճրանոցում:

Կ'իրագործւին արդեօք...

Կը համարձակւի՞ ռուս կառավարութիւնը այս բո-

լոր անցած-դարձածից յետոյ՝ շուտով ու ամբողջ ծաւալով մէջ բերել իր ծրագիրները: Կը համարձակւի՞ հայ հոգեւորականութիւնը, նրա այս կամ այն ներկայացուցիչը՝ ստրկօրէն համակերպել և ռուսական բերօկրատիայի փափուկ բարձի վրայ բազմելու ազգադաւ պաշտօնը ստանձնել:— այդ ցոյց կը տայ մօտիկ ապագան:

Յամենայն դէպս, այդ-ն կամ ոչ-ը մեծապէս կախած է հայ ժողովրդի այժմեան դիրքից, դիմադրութեան ծաւալից... «Ինքնապաշտպանութեան կօմիտէների» երևան գալը Անդրկովկասում՝ ինքն ըստ ինքեան կազմութիւն փաստ է: Կուէի, կորովի այն աստիճանը, որ ժողովուրդը, դիմադրող տարրերը ցոյց կը տան այժմ, երբէք չէ կարող անհետեանք մնալ և՛ մեր ազգային արժանապատուութիւնը բարձրացնելով հանդերձ՝ միշտ աւելի պատկառանք, աւելի երկիւղ ու շրջահայեցութիւն պիտի ներշնչէ նոյնիսկ այնպիսի խելագարներին, որպիսին են ռուսական ստոր ռէժիմի ներկայ արժանաւոր ներկայացուցիչները:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՑՈՅՑԵՐ ԿՈՎԿԱՍՈՒՄ

Շարունակում ենք առաջ բերել հետզհետէ մեր խմբագրութեան մէջ ականատես-թղթակիցներից ստացւած նամակները, որոնք նկարագրում են անդրկովկասեան հայութեան տալանալը:

VII. Բ Ա Գ Ո Ւ

Այստեղ ցոյցը կազմակերպել է ամբօրը, ինքնաբերաբար: Սեպտեմբերի 2-ին, առաւօտեան ժամը 10-ին, լուր տարածւեց, թէ նոյն օրն է լինելու գոյքերի գրաւումը: Անպաստելի էր: Ոչ ոք չէր կարծում, թէ այդքան շուտ պիտի կառարարէր, քանի որ Էջմիածնից նամակ կար, թէ ամսի երկուսին այնտեղ էր լինելու գրաւումը և ապա, հետզհետէ ուրիշ տեղերում:

Լուրը տարածւեց ապշեցուցիչ արագութեամբ: Ժամը 5-ին բալխանցիների մի ստւար խումբ, որոնց մէջ շատերը զինւած էին, ինքնաբերաբար թափւեց քաղաք ու լցրեց եկեղեցու գաւիթը և շրջակայ փողոցները: Երևացին կողակներ ու ոստիկաններ: Նրանք հրաւիրեցին ամբօրին ցրւել: Ատրձանակներով ու քարերով ամբօրը յետ մղեց ոստիկաններին. վերջիններս էլի երկու անգամ յարձակում գործեցին, բայց և ամէն անգամ յետ մղեցին: Այնուհետեւ եկաւ հետեակ զօրքը: Նա երկիւղով էր մօտենում եկեղեցուն, կարծելով որ այնտեղ դիմադրող կայ պահած: Արթնապէս եկեղեցին պաշարւում է:

Սկսում է երկու կողմից հրացանաձգութիւն, որը տևում է մի քանի ժամ: Գիշերւայ ժամը 11-ին մօտ՝ եկեղեցին գեռ լի է ժողովրդով, իսկ դուրսը կանգնած է զօրքը: Խորհրդաւոր ու մեղամաղձիկ զօղանքում է եկեղեցու զանգը, որ օգնութեան է կանչում պաշարւածներին:

Կէս գիշերից յետոյ, երբ ուժը արդէն հաստատում է իր իրաւունքը և փողոցները գատարկւում են ամբօրից, սուրինները սկսում են մօտենալ եկեղեցուն, աւելի նեղացնել շրջանը: Պաշարւածների փամփուլները ըս-

պառւում են. նրանց մի մասը՝ պատուհաններից մի կերպ դուրս գալով, ազատւում է: Մնացածներին — մօտ 100 հոգի — թնկերով կապտում են իրար ձեռքերից և զինւորների մի ստւար խմբի հսկողութեան տակ ուղարկում են բանտ: Եկեղեցու գաւիթը այդպիսով մաքրւում է և զօրքը բռնում է պաշարւածների տեղը: Սկսում են խուզարկել եկեղեցին...

Այդ արիւնահեղ ընդհարման միջոցին հայերից սպանւում են 11 և վիրաւորւում 45 հոգի:

Ահա Բագուում նահատակւած և ծանր վիրաւորւածների անմոռանալի անունները.

ՍԱՐԳԻՍ ԱՖՐԻԿԵԱՆՑ
ՔԵՐՈՎԱՐ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆՑ
ՊԵՏՐՈՍ ՍԱՖԵԱՆՑ
ԱՐՅԱԿ ԴԱՐԵՂԵԱՆՑ
ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ
ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՅԱԿՈՎԲԵԱՆՑ
ՀԱՅՐԱՊԵՏ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆՑ
ՍԱՐՏԻՐՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ (Շուշեցի)
ՍԱՐՏԻՐՈՍ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՑ (Կօնդուկտօր)

Երկուսի անունները անյայտ են դեռ:

Ծանր վիրաւորւածներ, որոնց առողջանալուն յոյս չկայ.

ՅՈՎՀԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ
ԽՈՍՐՈՎ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ
ԱՂԵՍՏԱՆԴՐ ԳԱՐԵԱՆՑ
ԱՂԵՍՏԱՆԴՐ ՄՆԱՑԱԿԱՆԵԱՆՑ
ԱՂԵՍՏԱՆԴՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆՑ

Թեթև վիրաւորւածների թիւն է 40: Թշնամու կողմից նոյնպէս կան շատ սպանւած և վիրաւորւածներ:

Հետեւեալ օրերը — սեպտեմբեր 3-ին, 4-ին, 5-ին — եկեղեցու առջև խռնած են զինւորները. նրանց հրահանգները բուրգեր են կազմում՝ դարբասի ներսը, պատերի երկարութեամբ: Պարապետը բանակի տեսք ունի. այնտեղ վրաններ են ձգւած, կերակուր են պատրաստում: Երեւում է և մի թնդանութ: Երթեկեկութիւնը այդ փողոցով դադարած է: Բռնում են ամէն մի անցորդի, խուզարկում են և եթէ մի գրչահատ էլ գտնեն գրպանում, ծեծում, բանտարկում են:

Ձինւորական դրութիւն է հազում...

VIII. Կ Ա Ր Ս

Կառավարութիւնը այստեղ էլ ցոյց տւեց, որ ոչ մի միջոց չպիտի խնայէ՝ ճնշելու ամէն մի արդարացի բողոք հայ ժողովրդի կողմից և որ միշտ պատրաստ է սրի ու հրացանի առնել այդ ժողովրդին: Նա համոզւած էր, որ Գանձակի կոտորածներից յետոյ ոչ մի հայ այլևս չպիտի համարձակէր ոչ միայն դուրս գալ հրապարակով բողոքելու բռնակալութեան դէմ, այլ նոյնիսկ կը վախենար մտածել դրա մասին: Այդ պատճառով էլ նենգամիտ Գալիցիներ, որ խստիւ պատուիրել էր Երեւանի և Ալեքսանդրապոլի ցոյցերի մասին, ոչ մի լուր չտպել լրագիրներում, յանկարծ հրամայում է Գանձակի կոտորածի մասին շուտափոյթ տեղեկութիւն տալ պաշտօնական «Կովկաս» լրագրում: որպէս զի սարսափեցնէ հայ ժողովրդին: Բայց իզո՞ւր...

Օգոստոսի 24-ի խաղաղ ցոյցից յետոյ *) Կարսի հայ ժողովուրդը սեպտեմբերի 2-ին արդէն ապացուցեց, որ նա չէ վախենում նաև կոզակների և սալդաթների սրերից ու գնդակներից, և համարձակ կերպով արտայայտեց իր արդարացի բողոքը ուսումնական կառավարութեան աւագակային յափշտակութեան դէմ:

Այդ օրը, վաղ առաւօտեան, քաղաքի մէջ տիրում էր խորհրդաւոր լուսթիւն: Ժամի 10-ին կառավարչական Յանձնաժողովը՝ շրջապատւած բազմաթիւ ստրաժնիկներով ներկայանում է վարդապետին, պահանջում է նրանից կալածների և գոյքերի ցուցակներն ու դօկոււմենտները: Վարդապետը կտրուկ կերպով մերժում է: Եւ ահա սկսում է զանգահարութիւն. հայերը թողնում են գործերը, փակում են խանութները և շտապում հոգւոր կառավարութեան շուրջը: Այդտեղից ժողովուրդը աղաղակով վազում է դէպի եկեղեցիները: Փողոցներում բազմութիւնը աւելի ու աւելի մեծանում է և հասնում մօտ 4.5 հազար հոգու: Այդ յանկարծահաս, բայց ուժգին բողոքը շփոթեցնում է տեղական ամբողջ վարչութիւնը: Նա իսկոյն քաղաք է թափում երկու գունդ կոզակներ և ահագին թւով ստրաժնիկներ: Երբ Յանձնաժողովը շարժւում է դէպի հայոց եկեղեցին, ամբոխը քարէ կարկուտ է թափում: Ստրաժնիկներն ու կոզակները նահանգապետի հրամանով երկու անգամ պարպում են հրացանները: Ժողովուրդը պատասխանում է ռեվոլւերներով ու քարերով: Այդ անհաւասար կռիւն թագաւորում հայերից զո՞հ են գնում 4 հոգի, շատերն էլ վիրաւորւում են: Իսկ բռնակալութեան կոյր գործակալներից՝ մի քանի ստրաժնիկներ ծանր վէրքեր են ստանում, նահանգապետը և մի քանի չինովնիկներ՝ քարի

հարածներ: Ժողովուրդը իր պարտքը կատարելով՝ կամաց կամաց սկսում է ցրւել: Սակայն ոստիկանութիւնը դրանից յետոյ էլ շարունակում է հալածել անգէն ու անպաշտպան մարդկանց և բանտը լցնում է 85 ձերբակալւածներով:

IX. Է Ձ Մ Ի Ա Մ Ի Ն

Սեպտեմբերի 5-ին Երեւանից Էջմիածին եկաւ կառավարչական Յանձնաժողովը՝ բաղկացած հետեւեալ անձներից. — Երեւանի փոխ-նահանգապետը, մի հայտեսաց վրացի, որ հայակերութեան բազմաթիւ ապացոյցներ է տւել, նահանգապետի դիւանատան կառավարիչը, նահանգական ատեսանում ծառայող մի հայ — Ա. Լ. Զաւարեան, Վաղարշապատի գաւառապետը և Սինօդի պրօկուրօր Կանչելին: Աւելացնեմ, որ Երեւանի փոխ-նահանգապետը սեպտեմբերի 4-ին վերադարձաւ Թիֆլիսից, որ գնացել էր հրահանգ ստանալու այս բողոքի զինազորութիւնների հեղինակ Գալիցիին: Սեպտեմբերի 5-ին, առաւօտեան ժամը 11-ին, Յանձնաժողովը ներկայացաւ կաթողիկոսին և խնդրեց յանձնել եկեղեցական կալածները համաձայն բարձրագոյն հրամանին:

Կաթողիկոսը մերժեց յանձնել ունէ բան, մօտաւորապէս հետեւեալ խօսքերով. «Ես երբեք եմ ուսուց կայսեր՝ հաւատարիմ լինել նրա հրամանին և պատրաստ եմ ամէն ռոպէ նրա հրամանը կատարել. եթէ պէտք լինի, ես պատրաստ եմ խաչը ձեռքս առնել և իմ ժողովրդին առաջնորդել կայսեր թշնամիների դէմ՝ կռուով ու արիւնով ապացուցանելու մեր ամենախոնարհ հպատակութիւնը. բայց միևնոյն ժամանակ երբեք եմ տւել նաև իմ ազգին, թւով 4 միլիօն հայ, երբեք եմ հաւատարիմ լինել նրան և նրա դարեւոր իրաւունքների պաշտպանը հանդիսանալ: Հայ ազգը, միլիօնաւոր ստորագրութիւններով, դիմել է ինձ, խնդրում է միջնորդել կայսեր և նրա ողորմածութիւնն ստանալ: Ես արդէն դիմել եմ, բողոքել և սպասում եմ կայսեր շնորհին»:

Յանձնաժողովի այն դիմումին, թէ «մենք կայսեր ծառաներն ենք, պարտաւոր ենք անյապաղ կատարել նրա հրամանը, թեւադրեցէք ձեր ստորագրեալներին դիւրութիւն տալ մեզ իկատարածելու բարձրագոյն հրամանը», Հայրիկը պատասխանել է. «Զեմ կարող ոչինչ անել: Ի՞նչ էք ուզում ինձանից. մի հոգի ունեմ, կուզէք առէք, մնացածը բոլորը ժողովրդինն է: Ես ոչինչ չեմ տալ և ոչ էլ թշնմբը կըստորագրեմ: Դուք պրօկուրօր ունիք, դիմեցէք նրան»: Ցասը ռոպէ այդպէս խօսելուց և կաթողիկոսից բացասական պատասխան ստանալուց յետոյ, Յանձնաժողովը հեռացել է վեհարանից առանց ոչինչ անելու: Այդ օրը ես ներկայ էի Վաղարշապատում: Ամբողջ գիւղը կարծես ամայացած լինէր. սգի օր էր: Բոլոր խանութները, արհեստանոցները և գլխաւոր փողոցի վրայ գտնւած տները փակւած էին: Փողոցներում մի հատիկ հայ չէր երևում: Բոլորը քաշւել էին տները: Փողոցում թագաւորող կառավարութեան պաշտօնեաներն էին, պաշտօնական-տօնական համազգեստներով — զօրքեր, օֆիցերներ, ոստիկանութիւն — գազանների մի խառնիճաղանձ վոճմակ, որոնք սրարշաւ դէս ու դէն էին չափափում:

Այժմ Էջմիածնում կայ 800-900 հետեւակ զինւորներ, 200 կոզակներ, 80-ի չափ բատարէա-թնդանութներ, ահագին քանակութեամբ ստրաժնիկներ և ոստիկաններ:

*) Տես «Դրօշակ» № 7

արտաքին կարգի քանակութիւն: Ասանքը շրջապատել են չորս կողմից զինւորներով: Իսկ կողակներն ու ստրաժնիկները շրջապատում են գիւղի փողոցները և ճանապարհները՝ դէպի գիւղերը և դէպի Երևան:

Էջմիածնում անաջողութեան հանգիստը՝ ուղեւորել են ՕՇԱՍԱՆ 105 զինւորներով, 200 կողակներով և 70 ստրաժնիկներով: Զինւորներին մէկ օր առաջ ուղարկել են Աշտարակ, կողակներին՝ Օշական, իսկ ստրաժնիկներին պահել են իրենց հետ: Օշականում, Յանձնաժողովին նախագահ Ալիք դիմում է հայ ժողովրդին և բաւական մեղմ լեզուով առաջարկում է ստորագրել ժողովուրդը մերժում է: Առարկութիւնը ամէն տեղ միևնոյնն է — իրենք չեն կարող հաւանք կաթողիկոսի հրահանգի՝ ձեռնապահութիւն ունենալ: Ալիքը վրդովւած՝ դիմում է Օշականի երեսփոխին արդէն պահանջով բայց նրանից էլ մերժում է ստանում: Գաւառագետը սպառնում է, մինչև իսկ մի երկու ապտակ է տալիս — դարձեալ նոյն պատասխանը: Ճարները կտրած՝ երեսփոխին բանտարկում են և իրենք գնում ԱՇՏԱՐԱԿ: Այնտեղ Յանձնաժողովը դիմում է գիւղական տանուտէրին: Սա ևս մերժում է ու գաւառագետը սրան էլ ծեծել է տալիս և պահանջում է ստորագրել, բայց տանուտէրը փոխանակ ստորագրելու, վրիցը կախ արած տանուտէրական նշանը հանում է և հրաժարւում: Անցնում են ԵՂԻԱՐԳ գիւղը, որտեղից եկած լուրը վկայում է, որ ժողովուրդը ոչ մի մասնակցութիւն չէ ունեցել: Ստորագրել է միայնակ գիւղական տանուտէրը: ԽԱՍՏԱՐԱԿ գիւղի մասին առայժմ ոչինչ յայտնի չէ: Վերոյիշեալ գիւղերից կրկին վերադառնալով Էջմիածին, Յանձնաժողովը դիմում է կաթողիկոսին, խնդրելով Էջմիածնի գանձարանի բանալին: Ինչպէս արդէն նախօրոք որոշւած էր, բանալին կաթողիկոսի մօտն է լինում, որը և կտրական կերպով մերժում է յանձնել: Յանձնաժողովը կ'ընթերցէ և գանձարանը և վերադառնում է Երևան: Այսօր երկրորդ օրն է, ինչ Երևանում են, բայց դեռ ոչինչ բանի չեն ձեռնարկել:

Յափշտակող Յանձնաժողովը Էջմիածնում մի արձանագրութիւն էր կազմել և տեղացի ստոր հայերից մի քանիսին ստորագրել տւել:

X. Ե Ր Ե Ի Ա Ն

Նախորդ նամակովս յայտնել էի, որ համաձայն մի գաղտնի հեռագրի, հայոց եկեղեցական կալաւածները խլելու օրը որոշւած էր սեպտեմբեր 2-ը, բայց եկաւ սեպտեմբեր 2-ը և ոչ մի բան տեղի չունեցաւ մեզ անյայտ պատճառով, թէև դրա համար ակներև պատճառութիւններ էին տեսնուում: Գիմել էին Երևանի հայոց թեմակալի փոխանորդ Պարզեանին, Կրպտրաստի յանձնելու, ապագրել էին տւել յատուկ բլանկներ, հրաւիրագրեր, մարդիկ էին նշանակել և այլն:

Սեպտեմբերի 5-ի երեկոյեան, Երևանի Մասնաճիւղը մի շրջաբերականով դիմեց քաղաքի բոլոր խանութպաններին, պահանջելով հետևեալ օրը, սեպտեմբերի 6-ին, փակել բոլոր խանութները, իբրև սգի նշան, և չբերալ փողոցներում:

Թէև Երևանում դեռ չէին սկսել գրաւել կալաւածները, բայց համաձայն Մասնաճիւղի վերոյիշեալ շրջաբերականի՝ սեպտեմբերի 6-ին Երևանի շուկայում բոլոր հայերի խանութներն ու արհեստանոցները փակւած էին: Քիչաւոր

փողոցներում, ռուսաց նոր շինած եկեղեցու շուրջը, ոստիկանատան գիմաց և մի քանի աչքի ընկնող կէտերում սեպտեմբերի 5-ի գիշերը պարզւած էին սև ու ճերմակ դրօշակներ: Վերջիններից մի քանիսը զանազան մակագրութեամբ. — «Պրէի» միապետութիւնը, «Կեցցէ՛ ազատութիւնը», «Կեցցե՛ն հայերի դարեւոր իրաւունքները», և այլն:

Սեպտ. 6-ին առաւօտեան ժամը մինչև 10-ը դեռ ծածանւում էին սև դրօշակները, որոնք հաւաքւեցին ոստիկանութեան կարգադրութեամբ և տարւեցան ռուսաց կայսերական հիմքերը պահպանող ժանդարմերիայի գլխաւոր գրասենեակը: Նահանգապետի հրամանով կանչւեցին բաղմաթիւ հայ խանութպաններ և ոստիկանների հսկողութեան տակ ամբողջ օրը կարողացան բաց անել տալ միայն երեք խանութ: Այդպէս անցաւ այդ օրը: Հետեւեալ օրը, սեպտ. 7-ին, դարձեալ փակ էին խանութները:

Թէ ի՞նչ կը լինի կալաւածները խլելու ժամանակ՝ դժւար է դուշակել: Թէև Մասնաճիւղի որոշումն է խաղաղ ցոյց անել, բայց ո՞վ կարող է նախատեսել գրգռւած ամբոխի անելիքները: Տրամադրութիւնը խիստ յուզւած է:

Երևանի նահանգապետը մի շրջաբերական է հրատարակել, որի մօտաւոր բովանդակութիւնը այս է. — «Բարձրագոյն հրամանի մասին — որ նպատակ ունի կալաւածները գրաւել լոկ շահագործելու դիտաւորութեամբ — չարամիտ (°) մարդիկ սխալ լուրեր են տարածել, իբր թէ դրանով կրօնն է խլոււմ, եկեղեցին է խլոււմ, ազգութիւնն է ոչնչացոււմ: Վառավարութիւնը միայն բարեք (°) է ուզում անել հայոց ազգին»:

Եւ այլ այսպիսի յիմար բաներ, որ յիշեցնում են տաճկական հերքումները:

Ներքին գործոց մինիստրութեան վերջին գրութիւնից յետոյ, կաթողիկոսը նորից հեռագրով դիմել էր Գալիցիին սրիկային և խնդրել էր միջորդել՝ կայսեր հետ տեսնելու: Գալիցիին պատասխանել է. «Մինչև կալաւածները չյանձնեն, անհնարին է միջորդութիւնը»: Կաթողիկոսը պատրաստել է տւել մի ընդարձակ զեկուցագիր կայսեր մատուցանելու: Այդ զեկուցագիրը թարգմանւում է թէ գրաբաւ և թէ ռուսերէն, որպէս զի մօտ օրերս ռուսարկի Պետերբուրգ: Բաւական ընդարձակ գրութիւն է: Եական կէտերը սրանք են. պատմական մի տեսութիւն հայերի մատուցած ծառայութիւնների, բազմաթիւ ապացոյցներ հայերի հաւատարիմ հայատակութեան, լուրջ փաստացի հերքում զանազան չարամիտ կասկածների, որ տարածել են ռուսական շփոթիստ թերթերը, և մանրամասն հաշիւ Էջմիածնի եկեղեցական կալաւածների ելքի ու մուտքի, թէև ամէն տարի կանոնաւոր հաշուետւութիւն է կատարւել և ներկայացւել կառավարչապետի դիւանին:

Խանութները փակելու համար վաղարշապատում բանտարկւած են 35 հոգի:

Էջմիածին գնացող Յանձնաժողովը սեպտեմբեր 7-8-ին զբաղւած էր կալաւածները ցուցակագրելով: արդէն արձանագրութիւն է կազմւած 20-25 գիւղացիների ներկայութեամբ, որոնց և ստորագրել են տւել: Մօտաւոր բովանդակութիւնն այս է. «Այսօրեանից վաղարշապատ գիւղը հայոց եկեղեցու իրաւասութիւնից դուրս գալով՝ անցնում է երկրագործութեան և պետական կալաւածների մինիստրութիւնների իրաւասութեան տակ, Բարձ-

րագոյն հրամանը ճշգրտութեամբ պէտք է գործադրել, ամէն մի շեղում խստիւ պատժելու է: Այսուհետեւ եկեղեցական կալաւածներէ գիւղացի կապալառուները գործ պիտի ունենան պետական գանձարանի հետ: Տեղացի ստոր հայերի վերաբերմամբ, որոնք ստորագրել են այդ արձանագրութիւնը, մեր ընկերները արդէն մի քանի թիթեկ պատիժներ են գործադրել:

XI. Գ Ա Ւ Ա Ռ Ն Ե Ր Ո Ւ Մ

Գանձակի արիւնոտ դէպքը ցնցեց ծայրէ իծայր ամբողջ կովկասեան Հայաստանը: Ժողովրդական ցոյցերը ստացան սիստեմատիկ բնաւորութիւն: Թիֆլիզը հոգեհանգիստ կատարելով Գանձակի նահատակածների համար՝ տեց ազդանշանը և նրա օրինակին հետեւեցին ուրիշ քաղաքներ ու գիւղեր:

ԱՌՈՒՈՒՄ իւրաքանչիւր մի գիւղ — Ղարաբաղիսա, Ուզունլար, Զալալօղլի և շնորհաբեր կատարեցին նոյն առիթով հոգեհանգիստներ, որոնց ներկայ էր լինում հազարաւոր ժողովուրդ:

ՂԱՐԱՔԻՒՄԱՍՍՈՒՄ ամէն կիրակի տեղի է ունենում ցոյց: Խմբուում է ժողովուրդը, կատարւում է հսկում, արտասանւում են ոգևորիչ ճառեր եկեղեցու մէջ, երգւում են ազգային-յեղափոխական երգեր... Ոստիկանութիւնը լուռ հանդիսատես է լինում, չվստահանալով միջամտել: Յուզումը անսովոր է և կարելի է սպասել արիւնահեղ դիմադրութիւն ու ընդհարումներ:

ԶԱՆԼՈՂԱՌՈՒՄ այդպիսի մի խաղաղ ցոյցի միջոցին, երբ եկեղեցի մի երիտասարդ սկսել է խօսել ամբոխի առաջնորդականութիւնը փորձել է ձերբակալել ճառախօսին, բայց ժողովուրդը բուռն յարձակումով յետ է մղել նրան: Երիտասարդը՝ աւարտելուց յետոյ՝ հանգիստ շարունակել է իր ճանապարհորդութիւնը դէպի միւս գիւղերը...

ՂԱԶԱՍՈՒՄ գաւառապետը, որ մի լաւ մարդ է, յարգած տեղական հայ ազգայնականութեան կողմից, կանչում է ժողովրդի ներկայացուցիչներին և առաջարկում՝ խաղաղ կերպով յանձնել եկեղեցական գոյքերը: Նրան պատասխանում են. «Աղա, դու գիտես, որ քեզ սիրում ենք. ինչ կուզես, կ'անենք քեզ համար, բայց այդ բանը չենք անի. մեռնել կայ, գոյքերը տալ չը կայ...» Գաւառապետի դրութիւնը փափուկ է. չգիտէ՝ ինչ կը լինի:

ԲԱԹՈՒՄՈՒՄ սեպտեմբերի 8-ին նոյնպէս կատարել է հոգեհանգիստ Գանձակի սպանւածների համար. ներկայ են եղել մօտ 5,000 մարդ: Ճառախօսներ եղել են և այնտեղ: Կողակները վրայ են հասել, երբ ժողովուրդը ցրւած է եղել արդէն:

ԱՍԱՔԱՍՈՒՄ ամբողջ գաւառը արտայայտել է իր զայրոյթը և դիմադրելու պատրաստականութիւնը հետեւեալ եղանակով: Օգոստոսի 24-ին բոլոր շրջակայ գիւղերից եկել է իւրաքանչիւրից 20-ական, 30-ական մարդ՝ գիւղացիների ստորագրած բողոքագրերը իրենց հետ առած: Հաւաքւել է այդպիսով 7-8 հազար մարդ: Եկեղեցու մէջ դեռ չարած օրը կատարել է հսկում: Միւս օրը, կիրակի, այդ ահագին բազմութիւնը լցրել է եկեղեցին ու բակը:

Մուրադեան եպիսկոպոսի հոգեհանգստից յետոյ՝ մի օրիորդ սկսում է խօսել վերջին կայսերական կարգադրութեան առթիւ, յորդորում է ժողովրդին՝ դիմադրել բռնակալութեան: Ապա խօսում է մի երիտասարդ. բուռն

ու յուզիչ ճարտասանութեամբ նա ցնցում է ժողովրդին, և հազարաւոր ձայներ գոչում են նրա ետեւից. «Պատրաստ ենք մեռնել և չը թողնել բռնանալ մեր իրաւունքների վրայ»:

Այնուհետեւ բազմութիւնը խռնւում է եկեղեցու բակում բողոքագրերի շուրջը: Ստորագրում են նրանք, որոնք տակաւին չէին ստորագրել: Հաւաքւում է մօտ 10,000 ստորագրութիւն: Ընտրւում են երկու պատւիրակներ, որ տանեն բողոքագրերը Էջմիածին:

Եղել են այդ շրջանում ևս յուզիչ միջադէպեր: Ծեծւել է մի գիւղի տանուտէր, որ հրաժարւելիս է եղել ստորագրել բողոքագիրը: Սաստիկ ծեծւել են, միւսնոյն պատճառով երկու գիւղական քահանաներ ևս. գիւղացիք առել են նրանց ձեռքից եկեղեցու բանալիները և դուրս քշել իրենց շրջանից. «Դուք այլևս քահանաներ չէք» — ասել են նրանց:

ԱՍԱՆՑԻՍՈՒՄ ամբողջ հասարակութեան ներկայութեամբ բոլոր քահանաները պատարագ են արել և, ինչպէս լսում ենք, նշովք են կարդացել կառավարութեան հասցէին: Գուզմունքը սաստիկ է: Սպասւում է մեծ ցոյց:

ՍՈՒՈՒՄՈՒՄ մօտ գտնւող Մ ծ ա ր ա գիւղը գնացին, կալաւածները գրաւելու համար, գաւառապետը իր օգնականով, մի քանի ուրիշ պաշտօնեաներով և 15 կօզակներով: Գիւղը ունի մօտ 150 տուն և մի քարաշէն գեղեցիկ եկեղեցի, որ առաջինն է Սուխումի շրջանում: Տեղ հասնելով՝ գաւառապետը կանչել է տալիս քահանային ու երեցփոխին և պահանջում է եկեղեցու բանալիները:

Քահանան յայտնում է, թէ ինքը հոգեւոր իշխանութիւնից ոչ մի կարգադրութիւն չէ ստացել և հետեւապէս ոչինչ չէ կարող տալ: Աւելացնում է, թէ եկեղեցու բանալիները գիւղացիները տարել են, լսելով որ կառավարութեան մարդիկ գալիս են առնելու: Գաւառապետը դիմում է գիւղացիներին և սպառնալիքներով պահանջում բանալիները: Գիւղացիք մերժում են: Այն ժամանակ հրամայում է կանչել խորտակել եկեղեցու դուռը: Ներս են մտնում աւազակօրէն ու սկսում արձանագրել: Աւարտելուց յետոյ բռնութեամբ պահանջում են գիւղացիներին՝ ստորագրել: Բացի չորս մարդից ոչ ոք չի ստորագրում:

ԳԱՆԶԱՍԻ գաւառում ոստիկանապետը ման է գալիս գիւղերը, բացատրում է օրէնքը, կարգում է Գալիցիինց գրւած մի թուղթի՝ առանց վերնագրի և ստորագրութեան՝ տպւած ռուսերէն և հայերէն լեզուներով, ու առաջարկում է ոչ միայն յանձնել կայքերը, այլև ստորագրել մի շնորհակալական ուղերձ թագաւորին: Ոչ մի տեղ ժողովուրդը չի համաձայնել — «Մենք շատ ծառայութիւններ ենք արել ռուս թագաւորին, իսկ նա ցանկանում է խլել մեր կոպէկներով հաւաքած եկեղեցական կայքերը — ինչպէս կը լինենք նրան շնորհակալ» — ահա նրանց պատասխանը:

ՂԱՄԱՌԱՌ, Երևանի մօտ, սեպ. 4-ին, ոստիկանութիւնը հաւաքում է ժողովուրդին և պահանջում է յանձնել կայքերը: Նրանք չեն համաձայնում: Պրիստաւը սկսում է ծեծել տանուտէրին. նա էլ զայրանում, գցում է պրիստաւին ոտի տակ և սկսում է ծեծել: Ստրաժնիկները վրայ են թափւում և ազատում պրիստաւին, որը ատրի ճանակով վերաւորում է հակառակորդին: Առաջ է գալիս ընդհարում: Պրիստաւը ստրաժնիկներով մտնում են

մի տուն և սկսում են հրացանաձգութիւն. ժողովուրդն էլ դրսից պաշարում է տունը և արձակում ատրճա- նակներ ու հրացաններ, մինչև որ վրայ են հասնում ուրիշ շատ ստրաժնիկներ և աղատում պաշարածներին: Գիւ- ղացիները արդէն պատրաստ են եղել վառել այդ տունը: Գիւղացիներից սպանւած է 4 հոգի, 20-ի չափ վերա-ւորւած են և մօտ 30 հոգի բանտարկւած:

Էջմիածնայ ՄԱՐԾ գիւղում (Լոռու գաւառ) հար- իւրաւոր զինւած հայեր բռնել են գիւղի ճանապարհները և չինովիկները չեն համարձակուում գնալ այնտեղ: Պա- հանջւել են զօրքեր Թիֆլիսից և Ալեքսանդրօպօլից:

ԱԳՈՒՆԻՍԻ գիւղացիները, երբ լսել են Յանձնաժողովի գալու մասին, զինւած դուրս են եկել և բռնել գիւղի երկու ճանապարհները: Յանձնաժողովը վախեցիլ ու յիտ է դարձել:

ՇՈՒՇՈՒՄ և ՆՈՒՆՈՒՄ գաւառապետները փորձեր են անում թուրքերին գրգռել հայերի դէմ: Շուշու գաւառապետը հաւաքել է թուրքերին և հետեւեալ ակնարկներն արել. «Լսել եմ, որ դուք զինւել էք և պատրաստւել էք մեզ պաշտպանելու ու հայերին կոտո- րելու: Անչափ շնորհակալ ենք, բայց առայժմ մենք զօրքի ուժով էլ կարող ենք պաշտպանւել»:

Դրան թուրքերը պատասխանել են թէ՛ «Մենք ոչինչ չենք պատրաստում հայերի դէմ, նրանք մեր լաւ դրա- ցիներն են»:

Նուխիում գաւառապետը հաւաքել է թուրքերին մզկիթում և հետեւեալ ճառն է խօսել. «Լսել եմ, որ դուք հայերի հետ ընկերանալու միտք ունեք, հայերը ձեզ խաբում են, նրանք ձեր թշնամիներն են, նրանք ճաճկաստանում ջարդում են թուրքերին, դէմ են սուլ- թանին, դրա համար էլ ոռւս կառավարութիւնը հիմա հալածում է նրանց»... Բայց թուրքերը լաւ են հաս- կացել, թէ բանը ինչու՞ն է, որովհետեւ նրանց մզկիթների կալածները նոյնպէս գրաւել են յարբուսիս 4-5 տարի սրանից առաջ:

XII. Տ Է Ռ Օ Ր

Եկեղեցական կալածքների յափշտակման առիթով Կովկասում կազմակերպւած Իւ. Բ. ԱՊԱՇՏՏՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԿՕՄԻՏԷԻ և նրա ՄԱՍՆԱՃԻՒՂԵՐԻ որոշմամբ՝ տեղի են ունեցել միջառն պատժի հետեւեալ դէպքերը.

ԷՋՄԻԱՇՆՈՒՄ սպանւել է յափշտակիչ Յանձնաժողովի արձանագրութիւնը ստորագրողներից վատագոյնը՝ Ս ա ր - գ ի ս Փ Օ Թ Է Ե ա ն: Ահա մանրամասնութիւնները.

Կիրակի, սեպտեմբերի 5-ին, Վաղարշապատի հրա- պարակում, վանքի բուրջի մօտ, ահագին բազմութեան ներկայութեամբ, տէրօրիստ Վարդան Պօղոսեան, քղեցի, յարձակում է փօթեանի վրայ, վայր գլորում և դա- շոյնի մի հարւածով մահացնում: Ինքը, դաւաճան Սար- գիսը, վայր ընկած միջոցին, ատրճանակի երեք գնդակներով վերաւորում է մեր ազնիւ Վարդանին, բայց վէրքը մա- հացու չէ ընկում: Աղմուկի և իրարանցումի ձայնից վրայ են հասնում պրիստաւը, ստրաժնիկներ ևն: Վար- դանը սկսում է փախչել դէպի Ղազարապատ տանող ճա- նապարհով: Զգալով, որ ստրաժնիկները մօտենում են իրեն և կալանաւորումը անխուսափելի է, բռնաբաւ և վճռու՝ է վերջ տալ և իր թանկագին կեանքին ու դա-ւաճանին սպանող դաշոյնով մահացու վէրք է հասցնում

և իրեն: Ստրաժնիկները բռնում են բանտ մանկու, բայց ճանապարհին նա վախճանւում է:

Վարդանի հերոսական մահը մեծ ցաւ ու կսկիծ պատճառեց բոլոր վաղարշապատցիներին և մանաւանդ իր ընկերներին: Հ. Յ. Գաշնակցութիւնը, որի համեստ զին-ւորն էր այդ վեհանձն հոգին՝ կորցրեց մի անգնահա- տելի ուժ: Ժողովուրդը սակայն չափազանց գոհ է:

ՂՈՒՐԴՈՒՂՈՒԼԻ գիւղում սեպտեմբեր 15-ին տէրօ-րիստները ատրճանակի չորս հարւած հասցրին քահանայ Տէր Գարեգինին, որը մատնութեան անհերքելի ապացոյց էր տւել Վէրքը թէ՛ և չի մահացրել, բայց վտանգաւոր է:

ԱՇՏԱՐԱԿՈՒՄ, սեպտեմբերի 13-ին, մի Լենոյն տէրօ-րիստների ձեռքով սպանւել է մի թիւրք ստրաժնիկ:

ԵՐԵՒԱՆԻ ոստիկանատան աւագ գարաբապօյի վրայ նոյնպէս փորձ եղաւ, բայց ապարդիւն — գնդակները վրիպեցին:

ԿԱՐՍՈՒՄ՝ Ինքնապաշտպանութեան Կօմիտէի որոշմամբ՝ օր ցերեկով, գլխաւոր փողոցներից մէկում և ահագին ամբոխի ներկայութեամբ՝ ռէվօլվերի մի քանի հարւած-ներով շանսատակ արւեց յայտնի թիւրք Շէրիֆ-բէյ, որ ոռւսաց ա ժ ա ն - պ ռ օ վ օ կ ա տ օ Ր Ի դերն էր խաղում տեղական հայ հասարակութեան մէջ: Տեւօրիստը երկու տեղից վերաւորել է նաեւ ոստիկանին, որ ուզել է նրան բռնել, ու անյայտացել է:

ԱՆԱԼՔԱՆՔ գաւառի Կ Օ Ր Ի ս գիւղի տէր-խաչատուր քահանան, որ դէմ լինելով մի որեւէ բողոք յայտնելու, ամօթաբար խլել էր գիւղացիների ձեռքից նրանց բողո-քագիրը և տւել ոստիկանապետին, արդէն ստացել է իր արժանի պատիժը — մի առաւօտ նրան գտել են սպանւած իր անկողնում:

ԱԼԻՔՍԱՆԴՐՕՊՈԼԻՄ դանակի հարւածներով վի-րաւորւել է ոստիկան Ալեքսանդր Գարգիմանով:

XIII. Վ Ե Ր Զ Ի Ն Լ ՈՒՐ ԵՐ

Ամէն տեղ բուն ժողովուրդը ցասման մէջ է, տարւած անսովոր ոգեւորութեամբ: Ալեքսանդրօպօլը, հայկական այդ ցնցւած կենտրոնը, ներկայացնում է մի ճշմարիտ հրաբուխ: Գուզմունքը այնքան մեծ է, որ կառավարու-թիւնը չի վստահանում ուղարկել Յանձնաժողովը՝ գոյքերը պահանջելու համար: Գաւառապետը այն կարծիքն է յայտնել, որ պէտք է յետաձգել այդ գործողութիւնը: Վտանգի առաջն առնելու համար՝ միջնորդներ են հրա-պարակ եկել երկու կողմից և բանակցութիւնների մէջ են:

Էջմիածինը խառնակ վիճակի մէջ է: Վաթողիկոսը մնում է անասան:

Ներքին գոյծերի միմիտը հեռագրել է Գալիցիին՝ «յետաձգել իրագործումը, եթէ դիմադրութիւնը մեծ է»:

Գալիցիին պատասխանել է. «բարձրագոյն հրամանը կ'իրա-գործեմ մի քանի շաբթում»:

Երկու օր առաջ Երևանից գնացել են պաշտօնեաներ, զօրքով խլելու Էջմիածնի դանձարանը: Վաթողիկոսը չի տւել բանալիքը և մեկնել է Գայիանէյի վանքը: Ատորել են գանձարանը, սենեակի դռները և փողը — հազիւ քսան հազար — բերել են Երևան: Վանքը պատած է զօրքով: Երեկոյան, երբ ծերունի հայրապետը Գայիանէյից գալիս է դէպի վեհարան, զինւորները նրան դիմաւորում են սուրիներով: Մի ժամ անցած՝ գալիս են կաթողիկոսից ներողութիւն խնդրելու, ասելով, թէ զինւորները չեն

ճանաչելու Որպիսի՜ դառն ըրպէներ հալածական Հայրապետի համար...

Արիստակէս եպիս. Սեդրակեան վերագործաւ Սամաւայից, ուր նրան և Սուքիաս եպիսկոպոսին կանչել էր Պլէվէն: Մինիստրը սպառնալիքներ է կարգացել նրանց, իսկ Սուքիաս եպիսկոպոսին՝ Երեւանի ցոյցի առիթով, աքսորել է Օրենբուրգ:

Կառավարութիւնը ստիպողաբար տեղեկութիւններ է տալիս Պետերբուրգ, փոքրացնելով կարելոյն չափ դիմադրութեան ուժը և չափը:

Պաշտօնապէս ոչ մի տեղ իսկապէս ոչինչ չի յանձնաւ, բացի Հաշտարիւսանից, Բեսսարաբիայից և Քուծայիսից, որտեղի տէր Գաւիթ քահանան շատ անամօթաբար թող է տուել հրովարտակը կարգաւ ռուսերէն լեզուով եկեղեցում, իսկ երկու-երեք տեղացի երիտասարդների յանդիմանութիւններին էլ ասել է. «Գիտեմ, որ կաթողիկոսը կոնդակ է ուղարկել, բայց նա հիմա մեզ չէ կարող պաշտպանել, երբ կառավարութիւնը մեզ բանտը գցէ կամ աքսորէ»:

Թիֆլիսում Ներսիսեան Դպրոցի հոգաբարձութիւնը, վախենալով կառավարչապետի սպառնալիքներից, հրամանը ստանալուն պէս՝ գալիս է նշանակաւ ժամին Դպրոց և յանձնում դրամարկը, բանալիներն ու գլուխքերը, հրաժարելով, սակայն, ստորագրել պրոտոկոլը: Դրանց անունները — իբրև առաջին դաւաճանների — պիտի յանձնեն պատմութեան: Դրանք են՝ Իվան Ալի-խանով, իշխան Արսէն Բէհրութեան, բժիշկ Կարապետ (Գերասիմ) Ստեփանեան, Յովսէփ Ղազ. Տիգրանեան, Տիրայր վարդապետ և քահանայ Շերմազանեան: Քամոյնց եկեղեցու երեցփոխ վարդապետները նոյն ամօթալի քոյն է արել յանձնելով դեռ մի օր առաջ և այժմ եկեղեցու շինութիւնների նորոգումը աւարտելու համար՝ ամէն օր խոնարհաբար գանձարան է վազում և կառավարութիւնից փող վերցնում:

Հայրիկը շարունակում է իր բռնած արի ընթացքը: Նամակ է գրել Թագաւորին ինքը, որտեղ ասում է, որ նա չի կարող դաւաճանել իր այն երգումին, որ տուել է օծելու օրը — պաշտպանել Հայաստանեայց եկեղեցին և նրա ունեցած իրաւունքները: Այդ նամակը նմանողութիւն ունի քրիստոսի Կէթսէմանեան այգիի աղօթքին:

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Ն Ա Մ Ա Կ Ա Ն Լ Ա Թ Է Ն

10/23 յունիս, 1903

Ձկայ թերեւ թիւրքիոյ մէջ ուրիշ նահանգ մըն աւորոյ իսլամ տարը — քիւրդ, թիւրք կամ չէրքէզ — այնքան բուռն հակակրութիւն մը տածէ դէպի հայր:

Մասնէ տապանի նախաւ օր. — Այս նահանգին մէջ հայը հանդերձ հագնելով քիչ մը լաւ ապրելու իրաւունքէն զրկւած ըլլալէն զատ, իր կեանքը երկիւղի տակ կը համարի, եթէ գիմագծով անգամ գեղեցիկ ըլլայ:

Անցեալներ Զրհոր գիւղէն Գրիգոր անուն երիտասարդ մը Բաղէշ կը գնայ գործով: Գրիգորը դէմքով քիչ մը գեղեցիկ է և սիրուն թանձր պեխեր ունի: Շուկայի մէջէն անցած ատեն, թիւրք խանութպանները նախանձի ու զայրոյթի շեշտով մը կը կանչեն ետէն: «Ո՛ւր կեր-

թաս, Ըղդախի հայր», իբր թէ հասնանցի ոճրագործ համիդլիէ զօրապետ Ըղդախը կամ անոր հայրը միայն իրաւունք ունին բնութեան պարգեւած պեխերը կրելու:

Ուրիշ անգամ քիւրդ մը կը կանգնեցնէ յիշեալ Գրիգորը և կը հարցնէ թէ՛ ո՞ր տեղացի ես ու պատասխան կ'ընդունի — «Է, ըսել է դու հայ ես», կը հարցնէ քիւրդը. եթէ քաղքէն դուրս հանդիպէիր ինձի, քեզ այդ պեխերուդ համար կըսպաննէի. մեղք է, որ գեաւուրը այդպիսի պեխեր ունենայ»: Եւ ինչո՞ւ չսպաննէր: «Վ պիտի արգիլէր զինք — կառավարութիւնը, բայց չէ՞ որ կառավարութեան պաշտօնեաներն ալ նոյն ոգին կը կրեն:

Ձեռքէզ Ալի պէկը, որ քանի մը տարի առաջ անլուր տանջանքներու տակ Ախլաթի հայ բնակչութիւնը ցիր ու ցան ըրաւ, Խախաշի ջուրին վրայ կը հանդիպի յիշեալ Գրիգորին, որ Բաղէշէն կը վերադառնար: Ար կանչէ Գրիգորը քովն և կը պատկերէ. «Կերթաս այդ պեխերդ կը կտրես. եթէ երկրորդ անգամ քեզ այդ կերպարանքով տեսնեմ, ջարդ ու փշուր կ'ընեմ»: Նախանձի Ինչ չար ոգի. բնութեան դէմ անգամ պիտի կուին իսլամները հայը զրկելու համար: Ասիկա է ան երկիրը, որ կը կոչւի Ցաճկաստան...»

Ջինուորի դիակ. — Ամսոյս երեքին Կծաւի, Թէղուտ և Ծղազ գիւղերու սահմանին մէջ թիւրք զինուորի մը սպաննած դիակը գտնեցաւ: Կառավարութիւնը անմիջապէս ձերբակալեց կծկացի հայ պատանի մը, որ փայտատը թեկին՝ լու կերթար վառելիք ձարելու: «Դու այդ փայտատը բերած էիր այս դիակը թաղելու համար», կ'ըսեն տղուն, ու անկէ իվեր տղան բանտն է: Իրենք ալ գիտեն, թէ հայու մը գործ չկրնար ըլլալ այդ սպանութիւնը, քանի որ զօրքը միշտ զինուած է, իսկ հայը դանակ անգամ չկրնար կրել: Սակայն ծայրայեղ պարագան երթադրենք: Պահ մը այնպէս մտածենք, թէ հայը երկրէն, օրէն իրած գործիքով մը սպաննած ըլլայ այդ զինուորը: «Ո՞ր յիմարն էր այն անձը, որ պիտի համարձակէր օր ցերեկով դիակը թաղելու գնալ այնպիսի ծամբայի մը քով, որ վայրկեան մը պարապ չի մնար ծամբորդներէ. Բուլանըխէն, Արծկէէն, Արճէշէն, Ախլաթէն Բաղէշ գնալու համար այդ ծամբայով կ'անցնին:

Ասով միայն չբաւականացաւ կառավարութիւնը և ձերբակալեց վերոյիշեալ երեք գիւղերու գիւղապետները: «Ձեր գիւղերու սահմանին մէջ սպաննած է այս անձը, ձենէ կը պահանջեմ սպանողը», կ'ըսէ: Որպիսի՜ արդաւրդատուութիւն. անդին տասնաւոր հայեր կըսպաննին, սպաննողները մատնանիշ կ'ըլլան, վկաներով կապացուցւի ոճրագործութիւնը, և չի ձերբակալել, բայց իբր տաճիկ մը սպաննելի, բազում հայեր բանտ կը լեցնին:

Ամսոյս 7-ին նոյն խնդրի առթիւ կառավարութիւնը ձերբակալեց Շամիրամ գիւղի գիւղապետը և երկու գիւղացիներ, որովհետեւ զինուորի սպաննելուց օր մը առաջ այդ գիւղէն անցած կ'ըլլան:

Երկրաշարժի քարիքը. — Լսած կ'ըլլաք ապրիլ 15-ի գիշերէն ահաբեկի երկրաշարժի մասին: Որքան անիկայ աւերիչ էր իր կործանած տուններու և փլատակներու տակ թողուցած դիակներու տեսակէտէ, այնքան ալ փրկարար եղաւ այս նահանգի և յարակից շրջակայ նահանգներու հայութեան համար: Թէ հոս, թէ վանի նահանգի մէջ և թէ Խնուս թրքութիւնը այսօր հրապարակաւ կը խօսի թէ՛ «հայերը թող երթան շնորհակալ ըլլան, որ այս սոսկալի աղէտը տեղի ունեցաւ և իսլամ-

ներէն մեռնողներ շատ եղան. ասի աստուածային պատիժ մը համարեցինք և ետ կեցանք հայերը կոտորելու մեր մտադրութենէն: «Հայեր, կ'ըսեն քրդերը, եթէ երկու օր վերջ եղած ըլլար այդ երկրաշարժը, հիմա ձեր մեծամասնութիւնը անդիի աշխարհ չլած կ'ըլլար»:

Անցաւ, այո՛, մեծ կոտորած մը, որը կ'երևի վերէն գծագրած էր: Սակայն անցաւ նաև երկրաշարժի վատ տպաւորութիւնը. իսլամները սկսեցին մոռնալ իրենց կրօնակիցներու աղէտին զոհ գնալը ու վերսկսեցին խոժոռ աչքով նայիլ հայերուն: Ու շատ բնականօրէն վտանգի տակ եղող հայը կը հարցնէ. «Արդեօք երկրաշարժ մը պիտի տեղի ունենայ վերստին մեզ փրկելու այն աղէտէն, որ ակնյայտի կը մօտենայ մեզ կործանելու»...

Նամակ ԻԲ. — Թէ որքան սպառնական է վտանգը, կրնայ հասկացելի Բուլանըխէն ստացւած մէկ բարեկամիս հետեւեալ նամակէն, որ ամսոյս 6-ին գրւած է.

«Սիրելի, ալ սա բարբարոս քիւրդերու ձեռքէն չենք կրնար օր մը տեսնել: Մեզ արիւնքամ ըրին. բայց երանի՛ թէ միայն այդ ըլլար: Այժմ ալ արիւնկզակ գայերու պէս գրգռւած են: Մենք ալ գիշեր-ցորեկ ահ ու դողի մէջ ենք: Հաւատացէ՛ք, որ այս 15 օր է, ինչ մեր գիւղի (Ե. . . ցի է բարեկամս) մէջ ամէն մարդ գիշերները փայտ մը ձեռքին իր դրան առջև կը կենայ. ալ չգիտեմ, մտքերնիս փայտով իսկ անձերնիս պաշտպանել է, թէ՛ վտանգի ժամանակ փախչելով կեանքերնիս ազատելը: Ինն օր է, որ ընդհանուր սարսափը աւելի սաստկացաւ: Իզաթ պէյը 45 ձիաւորով կը շրջի գաւառին մէջ, պատճառը չգիտենք. միայն այսքան յայտնի է, թէ հայերուս հաշտ աչքով չի նայիր:

«Ասկէ զատ գայմադամն ալ իր ընթացքով մեր սոսկումը կրկնապատկած է: Երկու օր անգամ մը Յափրի գիւղը կերթայ շէյխերու հետ խորհրդակցելու: Այսպիսի բան, փորձառութեամբ գիտենք, միայն կոտորածի մը պատրաստութեան օրերուն տեղի կ'ունենայ: Շատ կը կասկածինք:

«Ալան-թալանի մասին կը հարցնէք: Սիրելիս, մեղք կը համարեմ տեղեկագրել. ո՞վ չգիտէր մեր կողմերու վիճակը: Դեռ 3 օր առաջ կառավարանիստ Կոփ գիւղէն, ուր 3 պոլակ զօրք կայ և գայմադամ կը նստի իր պաշտօնեաներով, 200 ոչխար, 7 գոմէշ և 5 եզ տարին, և սակայն զինուոր մը իր տեղէն չշարժեցաւ այդ թալանը ետ բերելու հպարտ:

«Սպաննութիւնները բազմաթիւ են:

«Ընդհանուր զգացումը այն է, թէ երանի մի դէպք, յեղափոխական շարժում մը պատահէր, թող մեզ բոլորս սրէ անցնէին: Ի սէր ազատութեան, եթէ միութարական լուր մ'ունիք, հաղորդեցէ՛ք. գէթ ատեն մըն ալ անով մեզ խաբենք»...

Ն Ա Մ Ա Կ Ե Ր Զ Ն Կ Ա Յ Է Ն

25 յունիս, 1903

Մարդ բնական գովազատութիւն մը կըզգայ տխուր լուր մը հաղորդելու համար, բայց ցուրտ, անզգայ իրականութիւնը կայ և կը մնայ այնպէս, ինչպէս որ է, ոչ կ'ազդէի, ոչ ալ կը փոխէի: Ու մենք հարկադրւած ենք հետեւելու այդ իրականութեան:

Դժբախտ ԿԻՆԵՐ. — Յունիսի սկիզբներուն պաշտո-

նեայ մը, առանց իր դիմամբ ըրած ըլլալը հրատարակելէն վախնալու, քաշելու, կոխկրտել կուտայ իր ձիին հայ կին մը, անոր հետ նաև 4-5 տարեկան տղայ մը: Կինը մեռաւ նոյն օրն իսկ: Պաշտօնեան բանտն է, կը հարցաքննուի, բայց, իհարկէ, մօտ օրէն ազատ պիտի արձակուի. հակառակը հաստատող պատճառ մը չունինք:

Քանի մը զինուորներ, քաղաքին գրեթէ կից հայերուն գերեզմանատան մէջ, կը լլկեն խոտաբաղ հայ կին մը, զոր քովի դաշտէն առեւանգել էին: Կինը 5-6 օրէն մեռաւ: Զինուորները անյայտ են:

Քեռի ՆԱԽԱԼԱԾ. — Յունիս 16-ին, երկուշաբթի առտու, քաղաքը խիստ հսկողութեան մը տակ տեսան երգնկացիները: Ամէն հայ հոգեկան տագնապ մը ունեցաւ: Մէկ երկու օրէ իվեր կը խօսուի՝ թէ Սեպուհի հերոս Ռուբէնի մահուան պատիժը պիտի գործադրուէր, և իրօք՝ այդ առտու կանուխ կախեր էին Ռուբէնը, կախաղան հանել էին հայ հերոսը: Բնակալութեան, անարարականութեան, սրիկալութեան մարմնացումը—թիւրք կառավարութիւնը—մահով պատժեց վայրկեանական տկարութեան մը ազդեցութեան տակ իր յօժար կամքով անձնատուր եղած Քեռիին: Բնակաւաքար հասկցնել կ'ուզէ տաճիկը թէ նոյնիսկ անձնատուութիւնը չի խնայւիր, թէ սխալ է թիւրք կառավարութեան գիտութեանը ապաւինել, թէ անոնց համար, որոնք կուի դրօշակը պարզել են, այդ ասպարէզին վրայ միայն պէտք է իյնան:

ԱԼԱԳԱԿԱՎԱԿՈՒ ՆԵՐՈՒՄՆ. — Հազիւ երկու-երեք օր կ'անցնի, և ահա քաղաքին մէջ թափօր կը կազմուի՝ կայսերական ներումով մը պատգնելու համար համալուր քիւրդ աւագակապետ Բաթօն և իր ընկերները: Ասիկա այն աւագակն է, որու շահատակութիւնները չափ ու սահման չունին, որը գեռ անցեալ տարի անգլիական հիւպատոսը կողոպտեց ու անպատիժ մնաց և այսօր ներումի, փառքի, պատուի կ'արժանանայ: Ուշագրաւ հակասութիւն. մէկ կողմէն մահ՝ հայերուն, միւս կողմէն ներում, թողութիւն ու քաջալիրութիւն՝ քիւրդերուն: Սակայն պէտք չկայ զարմանալու. այդպէս է ամբողջ թիւրք կառավարութեան ներքին քաղաքականութիւնը դարերէ ի վեր:

ԹԻՒԼԸՔԻ ԿԻՐՔՆ. — Անցեալ օրեր քանի մը փայտահատ թիւրքեր կարմրեցի Թորոսեան Սուրէնը, որ անտառէն փայտ ըրեր՝ գիւղ կը դառնար, անմիջապէս Կարմիր գիւղին մօտիկը ձմաքան կը բռնեն և շատ չարչարանքներ տալէն ետքը՝ իր իսկ գօտիովը կը խեղդեն զինքը և կը ձգեն կը փախչին:

Բարբարաւտաբար քանի մը ժամէն վերջը՝ կիսամեռ վիճակի մէջ կ'ուշաբերի (եթէ գօտիի տեղ չլան գործածւած ըլլար, մահը պիտի ապահով ըլլար) և քաշքռուելով հաղիւ գիւղը կը հասնի: Գիւղը իրար կ'անցնի: Շրջականերու միւտիւրն իմանալով՝ քանի մը ոստիկաններու հետ խեղդուող քաղաք կը բերէ: Մարդասպանները, որոնք քաղաք եկել էին փայտ ծախելու համար, կը հանդիպեն բուն իսկ խեղդուողին, որ նշաններով կը հասկցնէ ասոնց ըլլալը: Թիւրքերը կը ձերբակալուին, կը հարցաքննուին, կը խոստովանին իրենց ոճիրը և կը բանտարկուին... Իհարկէ երկու օր ետքը ազատ արձակելու պայմանաւ: Խեղդուողին բերնէն արիւն կուգայ. տակաւին կեանքը վտանգի մէջ է:

ՎԱՆՔԵՐ ԵՒ ԳԻՒՂԱԳԻՐ. — Շրջակայ վանքերը բոլորովին ամայի դարձան. Աւագ վանքի բնակիչները

հաւաքապէս քաղաք գաղթեցին: Միւս վանքերը ուստի կան-
ներ շրջակայքէն, որոնք արդէն ինքնին պատուհասներ են:

Գիւղացիներու թշուառութիւնը իր ծայրագոյն աստի-
ճանին հասած է: Շատեր կրօնափոխութեան վրայ կը
մտնուին, ուրիշներ գաղթելու վրայ: Կը լսենք, քիւրդերը,
միշտ զինուած և 30-40 մարդէ բաղկացեալ խումբերով,
այսօր այնինչ գիւղը գացեր դրամ կողոպտեր են, երէկ
այնինչ գիւղի տաւարը քշեր են:

Օրինակի համար Տէրէքէօյի քիւրդերը քաղաքէն
հազիւ կէս ժամ հեռու Սրպիհան գիւղացի Պազարճեան
կիրակոսէն բռնի կերպով դրամ առեր են՝ թէ ինչ է
զէնքի պէտք ունին, իսկ դրամ չունին: Անդին ուրիշ քրդեր
Երկան գիւղին տաւարը քշեր են: Փիւսկիւրի տղաք ըսած
քիւրդ աւազակախումբը, Տրապիզօնի ճամբային վրայ,
վաճառականի բեռներ զարկեր և 100 ոսկիի արժողու-
թեամբ ապրանք յափշտակեր են, և ըն, և ին:

Հարւած դրուած իւր. — Երէկ չէ առջի օրը քաղաքին
թիւրք և հայ բնակչութիւնը ահ ու արսափի մէջ ընկաւ.
գիշերը ժամը 3-4-ին յանկարծ զինուորական խիստ
հսկողութիւն մը կ'ըսկսի. քաղաքը հեծեալ և հետեակ
զինուորներով շրջապատեցաւ: Հետեակ լուրը կիմանանք՝
թէ մաս մը քիւրդերու գետով անցնելը իմանալով՝
կառավարութիւնը կարծեր է՝ թէ քաղաքը պիտի կոխեն:

Ընդհանուր անիշխանական վիճակ մըն է, որ պիտի
շարունակուի՝ քանի թիւրքիւն խեղդամահ չէ եղած:

Բանտարկուած իւր. — Ապրիլի վերջերին Երզնկայի
շուկային մէջ 5-10 ոսկիի արժէքով գողութիւն մը կատար-
ւեր է: Գիշեր կը յայտնուին քիւրդեր և զինուորներ, որոնք
իրենց գողցածը բաժնելու առեն՝ կըսպաննեն ընկերներէն
քիւրդ մը: Կըսկսին շարք մը խուզարկութիւններ, և
որովհետեւ սպաննուածի դիակը կը գտնուի հայտն մը աղ-
բանոցին մէջ, տեղի կունենայ 15 հայերու ձեր-
բակալութիւն, մինչդեռ գողութիւնը ըրած և քիւրդին
սպաննած զինուորներն ու քիւրդերը, որոնք անունով
ցոյց տրուած են, չեն ձերբակալուիր: Հաւատալու բան մըն է՝
ուրիշ երկրի մը մէջ բացի թիւրքիւնէն:

Հազիւ այդ առթիւ ձերբակալութիւնները վերջ գտեր
էին և ահա ուրիշ ձերբակալութիւններու շարք մըն
ալ: Կը պատմեն՝ իբր թէ յունեարի մէջ արտասահմանի
խմբերէն մէկը նամակ մը կը զրկէ հոս երկու թիւրք
ղաչաղներու (մաքսանենգ, փախստական) հետ: Նա-
մակը կառավարութեան ձեռքը կանցնի ու դարձեալ իր
հասցէին կը զրկուի: Խնդիրը առով կը փակուի մինչև այս
օրեր. բայց երբ քիւրդին սպանութեան խնդիրը երևան
կուգայ, անմիջապէս կը ձերբակալուին կրկին քանի մը
երիտասարդներ և անոնց հետ օր. Սրբուհի Եանը-
քեան, որոնք իբր թէ առնչութիւն ունեցեր են վե-
րոյիշեալ նամակի հետ:

Ալի փաշայի անկումը. — Մայիսի վերջերին յան-
կարծ բարձրագոյն հրամանով Պիթլիզի նախկին կուսա-
կալ Ալի փաշան, որ Սերոբը սպաննողն է և որ իր
նախնիներով առեն մը օրուան մարդը եղաւ՝ բանտարկ-
ւեցաւ: Վճիռն է՝ եօթ տարի բերդարկութիւն և պաշ-
տօնանկութիւն: Այս առթիւ երկու կարծիք կայ. մէկը՝ թէ
իր գործած վայրագութիւններուն համար կ'ըլլայ, միւսը՝
թէ սուլթանին հակառակ իր մէկ գրութիւն ձեռք անցած
ըլլալ: Ով կը ճանչնայ թիւրքիւն, ան չպիտի կասկածի
թէ ո՞րը այս ենթադրութիւններէն ճիշդ կրնայ ըլլալ:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ԽԱՐԻԿՆԵՐ

(ԶՄԱՆՁՈՐՍԵՐՈՐԴ ՆԱՄԱԿ)

Պետերբուրգ, սեպտեմբերի 4

Հետեակ վկայագիրները, որ առաջ ենք բերում
իբրեւ նմուշ նոր և պերճախօս լուսաբանու-
թիւն են կովկասեան սահմաններում տիրապետող
քաղաքականութեան:

Բացառիկ չեն այդ տեսակ թագնած կարգադրութիւն-
ները: Նոր հովերի սկսման օրից՝ միապետութեան դիւա-
նատները հեղհեղուում են դրանցով, իբրեւ մշտական հրա-
ւէր՝ հսկելու և հետեակ այն տարրին, որի ամեն մի քայլը
նկատուում է իբրեւ քաղաքական շարժման նախանշան:

Իբրեւ շատ չի անցնի, և դիւանատների մէջ ծրող ու
արթնացող դժգոհութեան ոգին հրապարակ կը բերի
գաղտնի թղթերի այնպիսի նմուշներ, որոնք սարսուռի
հետ միասին ամենախիստ ցասում կ'ազդեն խաբուած
հասարակութեան:

Ներկայ վկայագիրները ձեռք են բերւած կովկասեան
զանազան քաղաքներում, — թէ ինչ ճանապարհով՝ դա
ձեռք բերողների գաղտնիքն է — հրատարակութեան
տալու գովելի նպատակով:

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ

ԶԱՆԱԶՈՐՍԵՐՈՐԴ ՄԱՍԻ

ԿԱՌԱՎԱՐՁԱՊԵՏԻ

ԳՐԱՍԾՆԵԱԿ

Պ. Զինուորական Նահանգապետին

№ 480

4 ապրիլ, 1903 թ.

Թիֆլիս

Կարսի Նահանգի

«Համաձայն կառավարչապետի պաշտօնակատարի տե-
ղեկութիւններին՝ ստացւած Ասիական թիւրքիայից, թիւր-
քահայերը՝ զրգուած հայ յեղափոխական կոմիտէների գոր-
ծակալների միջոցով, պատրաստուում են ապստամբութեան
վերջինիս նպատակն է՝ մեր Անդրկովկասեան հայերի օգ-
նութեամբ տեղիք տալ թիւրքերին դիմելու խիստ միջոց-
ների եւ այդպիսով դարձնելու հայերի վրայ Եւրոպայի ու-
շաքրութիւնը, որը պնդում է բարենորոգումների իրագործ-
ման վրայ և բոլորական վիճակներում եւ մոռանում է, որ
նոյնպիսի բարենորոգումներ խոստացել են սուլթանի կող-
մից նաեւ ասիական վիճակներին:

«Թիւրքաց իշխանութիւնները զանազան նախադրու-
կան միջոցներ են ձեռք առնում իրենց հպատակ հայերի
ապստամբութեան դէմ եւ աշխատում են կատարելապէս
անջատել նրանց մեր հպատակ հայերից, որոնք ըստ երե-
ւոյթին՝ շատ գործունէայ մասնակցութիւն ունեն ապստա-
մութիւնը նախապատրաստելու մէջ. սրա հետ միասին թիւր-
քերը հաւատացած են, որ բոլոր կարգադրութիւնները լի-
նում են Անդրկովկասեան հայերի կողմից:

«Ուրիշ տեղեկութիւնների համեմատ՝ օսմանեան կա-
ռավարութիւնը իր ձեռքի տակ ունի անհերքելի ապացոյց-
ներ, որ ասիական վիճակների հայերը պատրաստուում են
ապստամբելու իրենց կառավարութեան դէմ, մշտական
յարարելութիւններ ունենալով կովկասեան հայ յեղափո-
խական կոմիտէների հետ. ենթադրութիւն կայ, որ խառ-
նակութիւնները պիտի սկսեն գարնան սկզբին՝ կովկասից
թիւրքիա տանող ճանապարհները բացելուն պէս:

«Թիւրքերի կարծիքով՝ զլիսաւոր կէտերը, որոնցից
Անդրկովկասեան հայերը պիտի ներս խուսեն թիւրքիա,
են՝ կաղզւան եւ Օլթի:

«Այս բոլորի մասին պատու ունենք յայտնել Ձերդ

պայծառափայլութեան, ի գիտութիւն եւ հարկաւոր դէպ-
քում ի պատշաճ տնօրինութիւն»:

(Ստորագրութիւն)

ԶԻՆ. ՆԱՀԱՆԳԱԴԵՏ

ԿԱՐՍԻ ՆԱՀԱՆԳԻ

ՀԱՏ ԿԱՐԵՒՈՐ

ԴԱՏԱԿԱՆ ԲԱԺԱՆՄՈՒՆԸ

ԿԱՏԱՐԵԼԱՊԷՍ ԳԱԶՏՆԻ

№ 143

13 ապրիլ, 1903 թ.
Կարս

Կարսի Շրջանապետին

«Կարսի ոստիկանապետը իր զեկուցադրով՝ ապրիլի 11-ից, № 67, հաղորդում է, որ՝ ագենտների միջոցով իր հաւաքած տեղեկութիւններին նայելով՝ փախստական հայերի մէջ անպայման շարժում եւ պատրաստութիւն կայ՝ կարելիութեան առաջին դէպքում թիւրքիս անցելու: Պարսկաստանի վրայով, որտեղ, ըստ եղած տեղեկութիւն-
ների, նրանք գաղտնի կ'օմիտէին պիտի ստանան զէնք, փամբուշտներ, շոր եւ մինչեւ անգամ դրամ: Ենթադրում են սահմանը անցնել Սուրմալուի գաւառից: Կարսի շրջանի Բաշ-Շորագեալ (°), Բաշ-Քատիքլար, Աղ-Քատիք-
լար, Ղըզըլ-Քիւրիք-Դերէ, Փալդերվան, Շորաֆ ու Սաւ-
Չիվալիք գիւղերում, այնեւ Կաղզուանի շրջանի Թիգար, Ղըզըլ-Ղօշ եւ Բաշ-Քիլիսա գիւղերի տնտերում եւ գոմերում՝ պահեստի հայ զինւորները զինավարժութիւն են սորվեցնում 6-6 հոգուց բաղկացած խմբերին, որի համար ստանում են վճար մի ինչ որ ընկերութիւնից: Իսկ առհասարակ բոլոր հայ գիւղերում կատարւում է դրամական ժողովարարութիւն: Գիշերները՝ 10-15 հոգուց բաղկացած զինւած խմբեր գիւղէ գիւղ տեղափոխու-
թիւններ են կատարում:

«Որովհետեւ վերոյիշեալ տեղեկութիւններից մի քանիսը հաստատուում են նաեւ ապրիլի 11-ի № 167 ձեր զեկուցա-
դրով՝ հայերի մէջ նկատուող շարժման եւ ձեր շրջանի հա-
մարեա բոլոր հայ գիւղերում կատարուող դրամական ժողո-
վարարութիւնների վերաբերմամբ, — ուստի, ի լրումն ներ-
կայ ապրիլի 2-ից եւ 5-ից, № 120, 123, ձեզ արած առա-
ջադրութիւններին, ինչպէս նաեւ անձամբ իմ ձեզ տուած
ցուցմունքներին, յանձնարարում եմ:

1) Հիմնել, ըստ ձեր հայեցողութեան, հայ գիւղերում
ոստիկանական պահականոցներ, հայերի գործողութիւնների
վրայ հսկելու եւ թոյլ չտալու համար, որ նրանք խմբեր
զինեն, դրամ ժողովեն եւ առհասարակ կարգն ու հանգըս-
տութիւնը խանգարեն, իսկ եթէ — մարդկանց պակասու-
թեան պատճառով — կարելիութիւն չկայ անհրաժեշտ թւով
պահականոցներ հիմնել, այդ դէպքում՝ կազմակերպեցէք
յաճախակի եւ ըստ կարելւոյն անընդհատ պտոյտներ հայ
գիւղերի մէջ, ինչպէս եւ աւելի անհանգիստ ու կասկածելի
վայրերում:

2) Առանձին ուշադրութիւն դարձնել՝ մանրամասնօրէն
եւ հանգամանօրէն պարզելու Փարագետ գիւղի բնակիչ
Կիրակոս Պետրոսովի արած յայտնութիւնը՝ թէ՛ դը-
րամի ժողովարարութիւն անում են Քէօդիք-Սաթըլմըշ
գիւղում՝ Աւետիս Սարգիսովը, եւ Փարագետ գիւղում՝
Միսաք Սատուրովը ու Նահապետ Արուսթովը,
եւ իմանալով՝ թէ ում են յանձնում ժողոված գումարները,
առանց յետաձգելու հաղորդել այս մասին անհրաժեշտ
տեղեկութիւնները պրօկուրորական իշխանութեան եւ ժան-
դարմների վարչութեան:

3) Պաշտօնական գործերով Կաղզուան անելիք ճանա-
պարհորդութիւնիցս վերադառնալուց յետոյ, խնդրում եմ
Ձեզ՝ անյապաղ անձամբ փնտլ հայ գիւղերը՝ իրերի գրու-
թիւնը տեղեկատեղը պարզելու եւ հանգամանքներին նա-
յած՝ անհրաժեշտ կարգադրութիւններ անելու, որպէս զի
աւելի լաւ եւ աւելի իրական կերպով կազմակերպեն ներ-
կայ գործի համար անհրաժեշտ միջոցները:

4) Կարգադրութիւն անել, որ ապրիլի 19-ին, առա-

ւօտեան ժամը 10-ին, Կարս քաղաքում ինձ ներկայանան
Մացրա, Զաիւ, Քէօդիք-Սաթըլմըշ, Փարագետ, Բէկլի-
Ախմէտ, Դօլբանտլի, Բէշնա եւ Զերմալը գիւղական տա-
նուէրների օգնականները:

«Հայկական շարժման պատճառով ագենտներ պահելու
ծախսերի նախաձեռնող Ձեզ կուղարկւի շուտով: Իսկ առ-
այժմ միջոցները քիչ լինելով՝ յատկացւում է 200 ռուբլի»:

Գեներալ-մայոր ՍԱՄՕԵԼՈՎ
Գրասենեակի կառավարիչ ՊՈԼՍԿԻՅ

Զ. Ժ. Կ.

ՀՈՒՏԱՓՈՅԹ

ՇՐՋԱՆԱԳԵՏ ԿԱՐՍԻ ՇՐՋԱՆԻ

ԳԱՂՏՆԻ

№ 172

12 ապրիլ, 1903 թ.
Կարս

Երեսնեան նահանգական

ժանդարմական վարչութեան

Կառավարչի օգնականին

«Իմ ունեցած տեղեկութիւնների համեմատ՝ ինձ յանձ-
նւած շրջանի մի քանի հայ գիւղերում նախկին հայ գաղ-
թականների ձեռքով կատարւում են դրամական ապօրինի
ժողովարարութիւններ՝ նպատակ ունենալով օգնել հայ ա-
գիտատորներին, որոնք մտադիր են 10-15 հոգուց բաղկա-
ցած խմբերով մայիս ամսին անցնել մեր սահմանից դէպի
Թիւրքական հողը եւ խառնակութիւններ առաջ բերել
այնտեղ: Ինձ հասած հաստատ տեղեկութիւններին նայելով,
դրամական ժողովարարութիւններ կատարում են՝ Զարու-
շադի Քէօդիք-Սաթըլմըշ գիւղում գաղթական Աւետիս
Սարգիսովը, նոյն բաժնի Փարագետ գիւղում Ալէքսան-
դրապօլ քաղաքի բնակիչ Միսաք Սատուրովը եւ գաղ-
թական Նահապետ Արուսթովը:

«Այս մասին պատիւ ունեմ Ձերդ բարեձննդութեան
հաղորդել ի կարգադրութիւն»:

Ստորագրած է ԿԻՍԻԼԻՈՎ

Միաժամանակ Կարսի շրջանի շրջանապետը առանձին թղթե-
րով, № № 179, 180, 181, 182, 183, գրում է Շօրագետի, Սօղանլուի,
Աղբաքի եւ Կարսի մասերի իր օգնականներին՝ առաջարկելով ծնոք
առնել միեւնոյն խնդրի վերաբերմամբ բոլոր հարկաւոր միջոցները
ամէն բան պարզելու եւ յանցաւորներին պատասխանատուութեան
ննթարկելու համար:

Թարգմանութեան ճշգրտութիւնը, ինչպէս նաեւ բնա-
գիրների հարադատութիւնը, ըստ ամենայնի վաւերու-
ցնում եմ:

Ի. ԱԿՆՈՒՆԻ

Ն Ա Մ Ա Կ Բ Ա Գ Ի Ի Յ

1 օգոստոս, 1903

Նախորդ նամակումս ես գրել էի այն վճիռների մասին,
որ ընդունեցին նաւթագործները վերջին գործադուլի
առիթով: Այդ վճիռները իհարկէ անյապաղ ուղարկ-
ւեցին գործարանների եւ հանքերի կառավարիչներին
ի գործադրութիւն: Սակայն կառավարիչները, վախենալով
բանւորներից, իսկոյն չկատարեցին իրենց տէրերի կար-
գադրութիւնը, այլ իրենք եւս, խորհրդակցական մի ժո-
ղով կազմելով՝ որոշեցին միառմի քննել բանւորների
պահանջները եւ կարծիք յայտնել գործատերերին՝ թէ
որոնք դրանցից կարող են բաւարարութիւն ստանալ:

Համեմատելով բանւորների պահանջները կառավա-
րիչների ընդունած որոշումների հետ, կարելի է տեսնել,
որ, բացի մի քանի կարեւոր կէտերից, մնացածները
կառավարիչների ժողովը ընդունելի է համարել: Կառա-
վարիչների ժողովին հետեւեց կրկին գործատերերի ժողով,

ուր հուր ու կայծակ տեղաց կառավարիչների գլխին և ընդունեց նախկին վճիռների վրայ պնդելու որոշումը:

Մինչ այս, մինչ այն՝ բանւորները՝ չունենալով ընդհանուր գրամարկը, տեղ-տեղ սկսեցին նեղել իսկ կառավարութիւնը դիմեց խմբական ձերբակալութիւնների Վերջիններիս թիւը այնքան մեծ էր, որ ոչ բանտերում, ոչ էլ ոստիկանատներում այլևս տեղ չկար և ստիպած էին նոր ձերբակալողներին ուղարկել Կասպեան ծովի նարգեն կղզին, 40-50 վերստ հեռու Բագուէից: Բացի դրանից ահագին խմբերով բանւորներ քշեցին իրենց ծննդավայրերը՝ անցագիրների վրայ նշանակելով «Մասնակից գործադուլի»:

Ազատ բանւորները այս խտութիւններին պատասխանեցին մի շարք հրդեհաձգութիւններով, որ տեղի ունեցան օգոստոսի 16 և 17-ին: Վերջնական կորստից վախենալով, համեմատաբար փոքր ֆիրմաները սկսեցին տրտնջալ մեծերի վրայ և պահանջել զինւորներ անել բանւորներին: 2ը համակերպել այլևս անկարելի էր—և ահա այն բոլոր պահանջները, որ կառավարիչների ժողովը կարելի էր համարել ընդունել, համարեա բոլորը արդէն ընդունել կամ ընդունում են տէրերից, իկատա-

րեալ պարտութիւն բուրժուազիայի և կառավարութեան:

Երբ ամէն բան հանգստանալու և սովորական ուղին մտնելու վրայ էր, Պետերբուրգից Բագու եկաւ ժանդարմների շեֆ Ֆոն-Վալը — այն Ֆոն-Վալը, որ Պետերբուրգում իր քաղաքապետութեան ժամանակ յայտնի դարձաւ ուսանողներին տւած ջարդով յետոյ Վիլնայի նահանգապետութեան միջոցին ենթարկւեց սպանման փորձի և որն այժմ ներքին գործերի մինիստր Պլէվէի օգնականն է: Նախագործների կողմից նրան տւած ճաշի ժամանակ, նա դժգոհութիւն յայտնեց նահանգապետին, որ թոյլ էր տւել գործադուլին մեծ չափեր ընդունել և այնքան երկար տւելը նահանգապետը պատասխանեց նրան իրեն արդարացնելու համար, բայց մինիստրի օգնականին այդ արդէն չէր հետաքրքրում. նա հասաւ իր նպատակին՝ յայտնելով ժողոված գրամատերերին, որ կառավարութիւնը եղել է և կը լինի միշտ նրանց կողմը: Նախագործները մէկը միւսի ետեից իջարկէ շտապեցին փառաբանական ճառեր արտասանել թէ Ֆոն-Վալը և թէ նահանգապետ Օդինցովի հասցէին ու ճաշը ընդհատեց նրանով, որ շտապանիայով «ժանրաբեռնւած» օգնականը սեղանից հեռացաւ հանգստանալու...

Կ Ե Ն Ս Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն

ՌՈՒՐԷՆ ԾԻԾՍԱՆԵԱՆ

(Քեռի)

Բնիկ երգնկացի էր Քեռին: Կը պատկանէր Շիշմանեան բարեկեցիկ ընտանիքին, ու իր բուն անունն էր Ռուբէն:

Ուսում առած էր Երզնկայի Ազգային Կեդրոնական վարժարանին մէջ: Կը վարէր, իր եղբոր Գրիգորի հետ, վանահայրութիւնը Սուրբ Մեծ-Լուսաւորիչ վանքին, Սեպուհ լեռան կողքերուն վրայ կառուցւած: Յեղափոխութեան կարապետներէն եղած էր իր շրջանին մէջ, ու նախ քան հայգուկապետ դառնալը, մասնակցած էր Գալուստ Արխանանի խումբին: Այս վերջինին՝ իր ընկերներով ձերբակալւելէն առաջ, Քեռի՝ Երզնկայի կեդրոնական կոմիտէի անդամութեամբ, կազմակերպելու ձեռնարկած էր արդէն նոր հայդուկախումբ մը, որ ահ ու սարսափ ձգեց, կոտորածներէն առաջ, հայ հարստահարող թիւրք ու քիւրդ պէյերու վրայ ու իր հովանին տարածեց, կոտորածներու պահուն, հայ գիւղերու և բնակչութիւններու վրայ, որոնք կը գտնէին Քեռիի ու Տէրսիմի սահմաններուն մէջ:

Կոտորածներու երկունքի թւականներն էին: Թիւրք բռնակալութեան կամայական խժոժութեանց ենթարկւած Հայաստանը ահ ու սարսափի մէջ կը գալարէր: Յեղափոխական քարոզչութիւնը, նպաստաւորւած Սասունի մէջ կատարուող վայրագութեանց ու օրւան դժնդակ իրականութիւնները դարձող կախաղաններու մղձաւանջէն, հայ հայդուկին սիրտը ալ աւելի կ'արիւնոտէր ու վայն վրէժ-խնդրութեան անսանձելի զգացումով կը բորբոքէր: Իւրաքանչիւր վայրկեան սրբատակեղեք ու սահմակեցուցիչ անակնկալ մը կը կայծակէր Հայութեան գլխին ու մահու և կենաց տագնապը կ'ուրուականէր անոր շփոթ գոյութեան մէջ:

Երգնկա ու իր շրջակայ հայաբնակ գիւղերն ևս միևնոյն ճգնաժամը կ'անցնէին: Բթառիճ գիւղին մէջ օր ցերեկով կ'առեւանդէր ու կը բռնաբարէր 15 տարեկան կոյս աղջիկ մը՝ Վայիտ պէյ կոչւած ծիմինցի թիւրք սրկայէ մը, ու քաղաքին մէջ Հայոց եկեղեցիներու հրապարակին վրայ, հայ երիտասարդ մը կը սպաննէր քիւրդ փայտավաճառէ մը, ու թէ պէյ և թէ՛ քիւրդ անպատիժ կը մնային: Այս վերջին դէպքը

կը պատահէր 1895 օգոստոս 12-ին (Ն. Բ. Կիրակի օր մը): Քեռի կ'իմանայ այդ վերջին վայրագութեան լուրը ու առիթը այլևս եկած կը համարէ վրէժխնդրութեան

գաս մը տալ Երզնկայի վայրենի կառավարութեան: Իմանալով որ թիւրք գաղափար մը Բէմախէն Երզնկա պիտի ճամբորդէ չորս զինուորի և հայ անասնաբուծի մը, Պողոս Տատեանի (Գօլ-Աղասի) ընկերակցութեամբ՝ իր 17 հոգիէ բաղկացած խմբով կը փութայ անմիջապէս Երզնկա տանող Բէմախի կիրճը կտրելու ուր յաջորդ օրը կ'երևին կառավարական այդ ճամբորդները:

Քեռի կը հրամայէ հեռուէն որ անձնատուր ըլլան. զօրքերը իրենց գործը հասարակ աւազակներու հետ կարծելով նախապէս՝ դիմադրել կը փորձեն, բայց երբ հայդուկներու փոխադարձ պատասխանը յաջողի՝ մը գետին կը փռէ, սուլթանի հաւատարիմ ծառաները ետ փախչելու իրենց սովորութեան կը դիմեն, ու հակառակ կողմէն ալ ճամբանին փակած գտնելով՝ անձնատուր կ'ըլլան: Հայդուկապետը կը հրամայէ կեանքերնուն չգրգռել քանի որ անձնատուր եղած էին, ու կը գոհնայ միայն զենքերնին ու խմբին հարկաւոր քանի մը գոյքեր անենել վերջ՝ Սեպուհի ժայռերը հեռանալ:

Յաջորդ օրը Երզնկայի Դ-րդ զօրաբանակէն Եսփէր Ահմէտ պէյը մօտ 1,500 զօրքերով կը սլանայ Բէմախ, հայդուկային խումբը բռնելու կամ զայն կոտորելու: Ար պաշարէ Ս. Մեծ-Ղուսաւորիչ վանքը, ինչ որ կը դժուարացնէ խմբին յարաբերութիւնները վանքին հետ ու պատճառ կը դառնայ երկար օրեր անոր անօթի ու ծարաւ մնալուն: Ստիպւած՝ Քեռին կը հեռանայ իր բռնած ամուր գիրքէն, որուն մօտեցած էր արդէն՝ դաւաճաններու տւած տեղեկութիւններու շնորհիւ՝ տաճիկ բանակը: Հազիւ կը մօտենան հայդուկները մերձակայ հեղեղափին ու ջուր խմել կ'ուզեն, ահա՛ զինուորական փողերը կըսկսին հնչել ու հազարաւոր զինուորներ կը թափուին իրենց գլխին վրայ: Քեռին կ'ըմբռնէ իր խմբին դուռնեան բոլոր փափկութիւնը ու կը հրամայէ դիմացի լեռը մագլցել: Վերելքը դժուար էր ինքնին քաղցած ու ուժաթափ հերոսներուն համար, երբ սուր ճիչ մը անոնց ուշադրութիւնը կը հրաւիրէր ու աւելի ծանր պարտականութեան մը առջև կը դնէր պանոնք: Վիրաւորւած էր Քեռիի քոյրը, խմբին հերոսուհին ու դեռատի ծան՝ Սրբը, ու «վրէժ, նշխար» կը գոչէր: Պէտք չէր զայն բարբարոս թշնամիին գազանաբարոյ ակորժակին յանձնել, պէտք էր զայն ազատել: Քեռին ետ կը դառնայ ու յանդուգն պաշարիւնութեամբ մը իր քրոջ կը մօտենայ, կ'առնէ զայն իր ուսերուն վրայ, կը բարձրանայ զառիվերէ՝ իր ականջներուն տակէն սուլ-սուլացող զինուորներու հանած ծուխին ու փողին մէջէն, և կը պատսպարէ ժայռի մը ետին: Այդ դիւցազնական արարքը հրաշքի մը տպաւորութեան տակ կը թողու գոյք ու զօրավար:

— Ա՛հ, եթէ այդքան քաջ զինուոր մը միայն ունենայի... կը գոչէ պինպաշին:

— Ա՛հ, եթէ այդքան քաջ պինպաշի մը միայն ունենայինք... կը գոչեն զինուորները յուսահատ, որոնք արդէն «Մահմէտի ճէննէթը» զլորելի սկսած էին՝ բարձրութեանց վրայ ապահով դիրքի հասած հայ հերոսներու անվերապի գնդակներէն:

Հայդուկային խումբը իր կռիւը հերոսաբար կը շարունակէ, նահանջող սխտեմով մը, ու կը զգալի զենքի մինչև ամսոյն 20-ը թրքական խռպուտ զօրքերը: Քեռիի հրահանգներու համաձայն՝ ընկերները խումբ-խումբ կը բաժնուին իրարմէ, զիրենք հետապնդող զօրաբանակին ռազմագիտական բոլոր հնարագիտութիւնը պարապը

հանելու նպատակաւ ու զիրար կը գտնեն անտառի մը խորը, ուր ժամադիր եղած էին այդ եղբրական կռուոյն մէջ:

Խումբէն կը պակսէին հինգ ընկերներ միայն, որոնցմէ երեքը ողջ բռնւած էին ու երկուքը, Արմենակ Պոյաճեան *) ու Սեպուհ Գալայճեան, սպաննւած՝ դիւցազնական պայքարէ մը յետոյ: Իսկ բանակը կը վերադառնայ Երզնկա, 15 օր թափառելէ վերջ Սեպուհի ձորերուն մէջ, ունենալով 60 զինուորի կորուստ և 150-ի չափ վիրաւոր:

* * *

Քեռիի քաջագործութիւնները շատ-շատ են: Պատմէք երկու դէպք ևս: Բ* * * * * Թիւրք գիւղին շէյխը անխղճօրէն կը հարստահարէր մերձակայ հայ ազգաբնակչութիւնները: Քեռի չի վարանիր օր-ցերեկով անոր տունը մտնել քանի մը ընկերներով, վրէժխնդրութեան ոգով վառւած: Շէյխը բացակայ՝ տունը կը գտնուէին անոր հարձը ու ծեր մայրը: Այն պահուն, երբ Քեռին կ'ուզէ աւարի տալ տունը, հարձը, որ անկատելի մնացած էր, երդիկ կը բարձրանայ ու հաւար կը կանչէ: Քեռի կը պաշարուի դաշտերուն մէջ աշխատող բոլոր մշակներէն, մանգաղով ու գաւազանով զինւած, և միւսոյն ատեն 50 ձիաւոր զօրքի խմբէ մը, որ պատահամբ այդ միջոցին, գիւղէն կ'անցնէր ու կ'ուզէր պահ մը հոն հանգստանալ: Քեռի գուրս կը ցատկէ տունէն ու կը հրամայէ դէպի բլուրը գտնուող կէտը բռնող բազմութեան վրայ կրակ ընել: Պաշարողները սարսափահար կը փախչին այդ կէտէն՝ ու կը թողուն ազատ անցք մը դէպի բլուրը: Երկու-երեք ընկեր, ալ ու ձախ պաշտպանւած իրենց գիւղին մէջ գտնւած ընկերներէն, կը յաջողին բլուրը հասնիլ ու իրենց կարգին պաշտպանել այս վերջիններէն՝ ալ ու ձախ գնդակահարներով բազմութեան երկու թևերը: Քեռի՝ իր այս ռազմագիտական հնարագիտութեամբ, կը յաջողի իր ընկերներով անհետանալ, մէկ հեծելազօրք մեռած ու քանի մը պաշարող վիրաւոր ձգելէ վերջ:

Իրիկունը ուշ ատեն յոգնած կը մօտենայ հայ Ա* * * * * գիւղին խմբովին, հաց ճարելու համար: Գիւղապետը սարսափահար Քեռիի ոտքը կ'իյնայ ու «ոգնութիւն» կը խնդրէ: Այդ վայրկեանին, իրօք, գիւղապետին տունը իջած՝ կ'ուտէին, կը խմէին քիւրդ հոգաւորու աւազակներ, որոնք երկար ժամանակներէ ի վեր հայ գիւղերու պատուհասները դարձած էին: Վարանելու ժամանակ չկար: Քեռի քանի մը ընկերներով կը մտնէ գիւղապետին տունը ու յանկարծակիի եկողի մը բոլոր երևոյթովը՝

*) Արմենակ Պոյաճեան դպրոցը նոր աւարտած 18 տարեկան բարձրահասակ ու բարեկազմ երիտասարդ մըն էր: Ունէր բնաւորութիւն մը յանդուգն ու խիզախ, ինչ որ ցոյց տւած էր՝ այն բազմաթիւ կռիւներով, զորս մշած էր իր դպրոցական կեանքին մէջ՝ Երզնկայի թրքական թաղին լակոտներուն դէմ, որոնք խմբովին, յաճախ, կը յարձակէին հայ դպրոցականներու վրայ, երբ այս վերջինները յանգստութիւնը կ'ունենային թրքական փողոցներէն անցնելու: Արմենակ Պոյաճեանի անունը սարսափեցուցած էր այդ մոնկոլական վոհմակները, որոնցմէ ոմանք ցիրուցան եղած էին չարաչար ծեծելէ ու քթերնին-բերանին կոտորուած տեսնելէ վերջ:

Բէմախի հոգաւորու կռիւը այդ ապագայ հերոսին մահամբ շատ ճնշող տպաւորութիւն գործեց Երզնկայի յեղափոխական շրջանին մէջ:

քրդական լեզուով կը բարեւէ աւազակապետը ու անոր չորս ընկերները: Կը պարզէ անոնց իր մէկ գեղեցիկ մտադրութիւնը, խոշոր աւազակային ձեռնարկ մը, ու կը հրաւիրէ զանոնք այն իրիկուն իսկ զայն իրագործել՝ միացած ուժերով: Քիւրդ աւազակները սիրայօժար կը համաձայնին: Գիւղապետին հարսը այդ միջոցին բարեւունքով՝ կը սպասէր քիւրդ աւազակապետներուն իրեն սահմանած եղբերական պայրկեանին, երբ Բեռի անոր ներկայութիւնը աւելորդ կը համարէ և կը թելադրէ թողուլ զայն: Իր ընկերներով ճաշելէ վերջ, Բեռի կը հեռանայ աւազակներով գիւղէն, ու փոխանակ իրագործելիք ծրագիրը առաջնորդելու՝ կ'առաջնորդէ զանոնք ձորերու մէջ:

Հրացանի հնգեակ պայթուցիկներ պահ մը կը խզեն գիշերային լուսութիւնը... Հայաստանի լեռներն ու ձորերը կը կրկնեն այդ արդար վճիռը ու կը ձայնակցին անոր անախալ, որուն իրաւարար ու գործադրող կը կանգնէր հայ հայդուկի հրացանը:

* * *

Բեռի քոյրը չէր միայն, որ իր եղբոր օրինակին հետեւած էր Շիշմանեան ընտանիքին մէջ: Բեռի փոքր եղբայրը Խորէն ևս իր 15 տարեկան հասակէն յեղափոխութեան քաջ ու խիզախ զինուոր մը դարձած էր: Այն յեղափոխական քարոզչութիւնը, զոր Խորէն կ'ընէր իր դպրոցական դասընկերներու մէջ՝ անկարելի է չխիշել հոս կը հաւաքէր իր շուրջը զանոնք ու պատանեկան համուզած ու պարզամիտ խանդավառութեամբ մը ոգևոր՝ դէպի բարբարոսութիւնն ու բռնակալութիւնը անոնց նողկանքն ու զզւանքը կ'արթնցնէր: Խորէն՝ Արխանեան խմբին մէջ կը փայլի ու կը զօհաբերուի, հակառակ Բեռի կամքին, որ զինքը տակաւին պզտիկ կը գտնէր յեղափոխական հայդուկային գործունէութեան: Մինչ Արխանեան խումբը կը յանձնէր, Խորէն նախամեծար կը համարէր մահը քան շղթայակապ բանտը: Կը թողու քարայրը, ուր իր ընկերները կը գտնէին չորս-հինգ օրէ ի վեր պաշարած, կը սլանայ զօրքին ու ամբոխին վրայ ու տասնեակ զինուորներ սպաննելէ վերջ՝ վերաւոր, թշնամիին ձեռքը կ'իյնայ, որ վատաբար կը յօշոտէ ինքզինքը պաշտպանելու կարողութենէն զրկած առիւծը:

* * *

Կը թողունք որ ապագան ցոյց տայ մեծութիւնը և ճշդութիւնը այն ծրագրին, զոր Բեռի գծած էր իր յեղափոխական գործունէութեան համար, որուն հեռապատկերն էր Տէրսիմը... Ծրագիր մը, աւաղ, այսօր զրկւած իր ամենէն եռանդուն գործադրիչէն:

Բեռի կը մասնակցի Դաշնակցութեան 1898-ի Ընդհանուր ժողովին: Երզնկա վերադարձին կը ձերբակալուի Տրապիզոնի մէջ, բայց քիւրդ ձեռնարկով ինքզինքը՝ կ'ազատի այդ ծանր կացութենէն:

Վերջերս, սակայն, վերստին Երզնկայի կառավարութեան ձեռքը կ'իյնայ, շնորհիւ իր եղբոր Գրիգորի, որ խաղաղիք դարձած էր Եւրֆէթ պէյ կոչւած երզնկացի զինուորականի մը ձեռքին մէջ, Ձէքի փաշայի Խալէքը, ու խաբւած անոր նենգամտութենէն:

Բեռի կախաղան կը բարձրանայ 1903 յունիս 10/23-ին, երբ տարիի չափ Երզնկայի բանտին մէջ շղթայակապ տառապելէ վերջ: Բայց ինչո՞ւ այդքան յապաղում, հա-

միդական այդ նենգ վրիժառութեան գործադրութեան մէջ...

Իր կորուստը չատ դառն է Հայ Յեղափոխական Դաշնակցութեան համար: Ու այդ կորուստը աւելի խոշոր դաս մը կուգայ տալ յեղափոխութեան նւիրած հերոսներուն, թէ երբեք պէտք չէ խաբւիլ տաճկին ներգաժիտ խոստումներէն, և որոնք պիտի գիտնան թանկ ծախել իրենց արեան ամենավերջին կաթին իսկ:

Բեռին հազիւ 38 տարեկան էր:

Թող կախաղան բարձրացնէ նենգամիտ տաճիկը. հայ հերոսը պիտի հեգնէ այդ մահը՝ համոզւած թէ չպիտի ուշանայ վրէժխնդրութեան յորդածաւալ մրրիկ մը, որ պիտի պոռթկայ հայ յեղափոխականներու հրացաններէն, որոնք խռոններամ պիտի ուխտաւորին դէպի այն կանգուն խորանները, օծւած հայ հերոսներու տաք արիւնով:

Յարգանք անմահացող Հերոսին յիշատակին:

Մ Ա Մ Ո Ւ Լ Ի Տ Ե Ս Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

* * *

Սեպտեմբերի 26-28-ին Փրանսիական Ռուան քաղաքում տեղի ունեցած Խաղաղութեան Համաժողովը՝ ընդունեց հայկական խնդրի վերաբերմամբ հետեւեալ բանաձևը.

«Խաղաղութեան 13-րդ Միջազգային Համաժողովը, կրկնելով 9-րդ, 10-րդ և 11-րդ Համաժողովների յայտնած ցանկութիւնները.

Գոհութեամբ արձանագրելով այն միջոցները, որ Անգլիան, Ֆրանսիան և Ռուսաստանը ձեռք են առել 11-րդ Համաժողովի նախաձեռնութեամբ՝ բազմացնելու հիւպատոսական գործակալները Հայաստանում.

«Սակայն նկատելով որ այդ միջոցը թէպէտ և կարող է արգելիլ կամ առժամայէս յետաձգել մեծ կոտորածները, չէ կարող այնուամենայնիւ փրկել դանդաղ բնաջնջումից մի ամբողջ ժողովուրդ, որ ոչնչացւում է աստիճանաբար.

«Համոզւած լինելով, որ հայերի պահանջած բեֆորմներն ու երաշխաւորութիւններն կարող են իրագործւել առանց բնաւ վնասելու թիւրքիայի ամբողջութեանը և որ հէնց իրենց, թիւրք ազգայնակութեան, շահը պահանջում է յարիւ բարենորոգման այդ գործին.

«Յենւելով Բերլինի գաշնադրի 61-րդ յօդուածի վրայ, որով Եւրոպան իրաւունք է ստացել ևս յանձնառու է եղել ապահովել հայ ազգաբնակչութեան կեանքը, երթելու թիւան ազատութիւնը, իրենց գոյքի խաղաղ վայելումը և խղճի ազատութիւնը.

«Յայտարարում է, որ ժամանակ է՝ յանուն Եւրոպայի պատւի և մարդկութեան բարեկեցութեան, որ այդ յօդուածը ստանայ լիակատար և օրինական գործադրութիւն.

«Եւ հրաւիրում է քաղաքակրթւած կառավարութիւններին ու ժողովուրդներին՝ աշխատել անյապաղ 1895 թվ. մէծօրանդումի մտքով, համերաշխութեամբ վերջ դնել իրերի մի անտանելի կացութեան, որ վտանգաւոր է ընդհանուր խաղաղութեան համար.

«Ուղղում է իր շնորհաւորութիւնները՝ արիւնքներ կարլիէին և Մէլիթէյին, Հայաստանի օգտին նրանց արած պրոպագանդի համար, նմանապէս Պրո Արմէնիայի՝ խմբագրութեան և նրա խմբագրապետ պ. Պիէռ Բիաուի»:

* * *

Հոկտեմբերի 25-ին, Պարիզում ֆրանսիական հարստէր Կոմիտէի նախաձեռնութեամբ, տեղի պիտի ունենայ միջազգային կօնֆերանս, Ս Բ Ե Լ Ե Ա Ն Խ Ն Գ Ր Ի մ ա ս Ի ն: Կօնֆերանսին պիտի մասնակցեն Փրանսիացի,

անգլիացի, իտալացի, բելգիացի և հոլանդացի ակադեմիկոսներ, քաղաքական գործիչներ, իմիջի այլոց՝ Ջեյմս Բրայս, Կոնստանտին Գոլոմբովսկի, Կոնստանտին Պրեշկովսկի, Գեորգի Մակկոլ: Կոնֆերանսում արծարծվելիք խնդիրներն են՝

1. Տեսութիւն ներկայ վիճակի (Աւստրո-ռուսական նախագծի վիճումը)։
 2. Ֆրանսւանգլո-իտալական համերաշխ գործակցութիւն։
 3. Սերտ կապ Հայաստանի և Մակեդոնիոյ խնդիրների միջև։
 4. Գիււանդիտութիւնը և Արևելեան խնդիրը։
 5. Անմիջական մի լուծման անհրաժեշտութիւնը Արևելքում։
 6. Եւրոպայի հաւաքական և անշահախնդիր գործողութիւն։
 7. Զանազան առաջարկների լուծումներ և քնննութիւն։
 8. Կոնֆերանսի որոշումներ ու եզրակացութիւններ։
- Կոնֆերանսից յետոյ տեղի կ'ունենայ մեծ հրապարակական միջազգային գումարում՝ Սարա Բերնարի թատրոնում։

Ռուսաց կայսրի Իտալիա այցելելու առթիւ՝ իտալական սօցիալիստ կուսակցութիւնը հրատարակեց մի կորովի մանիֆեստ, ուր կարգում ենք, ի միջի այլոց, հետևեալ հոսովու տողերը։

«Իտալական ռամկավարութիւնը, որ ամփոփում է իր բազմազան ներութիւնների մէջ քաղաքակրթութեան բարձրագոյն իդէալը, չէ կարող անտարբեր մնալ ի տես այն ոճիրների ընդդէմ մարդկայնութեան որոնք արատաւորում են եւրոպական քաղաքակրթութիւնը։ Դեռ եւս բոլորովին վառ ու կենդանի մի աւանդութեամբ՝ նա ժառանգելու և պահպանողն է քաղաքական ազատութեան իդէալի եւ սօցիալիստական արդարութեան, որի իրագործումը պիտի լինի 20-րդ դարի պատիւը։ Ահա թէ ինչու՝ համերաշխ բոլոր Եւրոպայի ռամկավարական տարրերի հետ՝ իտալական ռամկավարականները հանդէպ հայկական ու մակեդոնական ապստամբների եւ Ֆիլիստինիայի ստրկացման՝ իր բոլորքն է բարձրացնում՝ ցարի Իտալիա մտնելու միջոցին՝ ընդդէմ ռուսական բռնապետութեան անամօթութիւնների ու գաղանդութիւնների»։

Ծրագրւած այցելութիւնը տեղի չունեցաւ... Որքան էլ բուրժուազական մամուլը աշխատէ մթացներ, վարագուրել փաստերը, ոչ մի տարակոյս չը կայ որ ցարը Իտալիա չը գնաց միայն երկիւղ կրելով իտալական սօցիալիստների սպառնական դիրքից, այն ցոյցերից ու սուլոցներից, որոնք սպասում էին Հռոմում Ռուսաստանի վարագ Ինքնակալին։ Ամենավերջին տեղեկութիւնները — քաղաք ռուսական աղբիւրներից — հաստատում են, որ ցարի անսպասելի որոշման պատճառը գլխաւորապէս այն հանգամանքն էր, որ նրա դէմ խրմբագրւած էր Հռոմում մի մանիֆեստ, որ ստորագրել էին պարլամենտի ծայր-ձախակողմեան 56 անդամներ և նրանց շարքում մինիստրական կարիներ մի տասնեակ մասնաւոր բարեկամներ։

Հռոմի սօցիալիստական «Avanti» թերթը՝ «2ի գալիս և չի գալու» խորագրով մի յօդւածի մէջ յաղթական կերպով յայտարարում է.

«Անյոք անսխալութեամբ պատմական կարեւոր նշանակութիւն ունի միջազգային քաղաքականութեան տարեկրթութեան մէջ... Ո՛հնք հաստատում ենք, որ արդող միա-

պետական ռէժիմի առակ առաջին անգամը՝ պրոլետարիատը իր քաղաքական կազմակերպութեան շնորհիւ ճնշում գործ դրեց արտաքին քաղաքականութեան անցքերի վրայ... Ցոյցերը հասան իրենց նպատակին...»

Հեռագիրը հաղորդեց, որ Անգլիան պահանջում է իրագործել Բերլինի դաշնագրի բոլոր յօդւածները թէ մակեդոնացիների և թէ հայերի վերաբերեալ և որ այդ առաջարկին միացել է նաև Իտալիան։

Աւստրո-ռուսական համաձայնութիւնը իր վերջին նստալով հետևեալ պահանջները դրեց սուլութանին.

1. Մակեդոնիայի ընդհանուր վերահսկողին — որ մահմեդական է — պիտի միացնեն երկու օգնականներ, մինը աւստրիացի, միւսը՝ ռուս։

2. Պիտի նշանակեն մեծ պետութիւնների կողմից զինւորական իրազեկ քննիչներ, որոնք պարտաւորւում են հետևել տաճկական զօրքին նրա մեծ արշաւանքների միջոցին՝ և զինւորների անկարգութիւնների առաջն առնել։

3. Նշանակել մի խումբ յանձնաժողով՝ կազմւած բոլոր մեծ պետութիւնների ներկայացուցիչներից։

3. Վերաշինել կործանւած եկեղեցիներն ու տըները։ Հայրենիք վերադարձնել բուլղար փախստականներին։

Առաջ ենք բերում մի կտոր՝ Կովկասում կազմակերպւած «Հայկական Ինքնապաշտպանութեան Կենտրոնական Կոմիտէի» օգոստոսի 31-ի պրօկլամատիօնից.

«... Թիֆլիսի դէպքը ոչ առաջինն էր եւ ոչ էլ վերջինն է լինելու Գաղան Գօլիցիներ նորանոր դաւեր է սարքելու... Խոնարհութիւնն այլեւս արժէք չունի. որքան խոնարհենք, այնքան մեծ է լինելու զոհերի թիւը։ Հարկաւոր է դիմադրութիւն, ուժեղ դիմադրութիւն։

«Սթափեցէ՛ք, հայեր, բաւական է ստրկի նման միշտ երկիւղով շարժելու Թափւած արիւնը, ընկած զոհերը թո՛ղ վառեն ձեր արիւթիւնը եւ մինչև վերջ պաշտպան կանգնեցնեն ձեր ազգային պատուի ու սեփականութեանը»։

«Եւ թո՛ղ այդ ինքնապաշտպանութիւնը աւելի սնուլի, աւելի համարձակ արտայայտուի, միշտ բարձր կոչելով.

Կորչի՛ բռնակալութիւնը,
Կեցցէ՛ ժողովրդի ազատութիւնը»։

«Բէվոլիցիոննայա Բոսսիա» ռուսական յեղափոխական թերթը՝ հրատարակելով մեր խմբագրութեան յանձնած մի քանի գօղումներն էր հետևեալն է գրում.

«Օգտուում ենք առիթից՝ արտայայտելու ընկերական եւ խախտագիտութեան մեր զգացումները «Դրօշակի» խմբագրութեան... Ներկայ դօկումենտները պայծառ կերպով ներկայացնում են այն անհաշտ թշնամութիւնը, որ ցոյց են տալիս ժամանակակից յետադէմ կառավարութիւնները դէպի իրենց նաւաւ եւ ստրկացրած ժողովուրդների ազգային պատկերացութեան արթնացումը... Կառավարութիւնների այդ դաշնակցութեանը պէտք է ընդդիմադրել սօցիալ-յեղափոխական կուսակցութիւնների դաշնակցութիւնը, — կուսակցութիւնների, որոնք գոյութիւն ունին պատմական կեանքի համար վերածննդ ժողովուրդների մէջ։ Այդ վերջին դաշնակցութիւնը կը լինի նախակարապետ ազատ ժողովուրդների ապագայ դաշնակցութեան, — սօցիալիստական ինտերնացիօնալի»։

Նոյն գօղումներն են և մի շարք մեր թղթակցու-

Թիւները կովկասեան ցոյցերի մասին՝ հրատարակեցին նաև «Ոսկորոժդենիէ» Թերթում, համակրական արտայայտութիւններով:

* * *

Հայասէր ամերիկացիները կազմել են իրենց հայրենիքում մի ընկերութիւն «Friends of Armenia» (Հայաստանի բարեկամները) անունով: Նրա նպատակն է՝ Հայաստանը լաւագոյն կերպով ճանաչեցնել ամերիկացի հասարակութեան և դրա համար լուրեր ու տեղեկութիւններ տարածել հայկական խնդրի ու հայրենի մասին, ամերիկեան լրագիրների միջոցով: Ընկերութիւնը կազմւած է բացառապէս ամերիկացիներից. նրա մեջ մտնում են ականաւոր քաղաքացիներ:

Ընկերութեան Մամուլի յանձնախումբը գիտում է բոլոր իրազեկ հայերին, ուր որ էլ գտնւին նրանք — հալոց վիճակի մասին ստոյգ տեղեկութիւններ հաղորդել իրեն:

Հասցէն՝ Alice Stone Blackwell, 45 Boutwell Avenue
Dorchester, Mass. (U. S. A.)

Ն Ի Ի Ր Ա Տ Ի Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԲԻՒՐՈՆ աստեղած է՝

1903-ի ապրիլ-օգոստոսին՝ Մարշիմոնից 40. 59 ոտքի, փարոս նաւթանդանից 6. 50, Նոր Ընտ. խմբ. 19, Մարշիմոնից 144. 68, Նոր Ընտ. խմբ. 10, Տէրտերեանից 15, Ակնեք խմբ. 10, Պահանջ խմբ. 10, Պանդուխտ Հեթոնանից 5, Հարեվանդ խմբ. 22. 60, փարոս նաւթանդանից 13, Շամիրամ խմբ. 10, Վարնանդ խմբ. 23. 80, Հաջաց խմբ. 30, Առիւծ Տարօնի 12, Նագիր Բարայից 10, Մուրատ խմբ. 16, փարոս նաւթանդանից 7, Մուրծ խմբ. 4, Կարմիր Աղբիւր խմբ. 20, Բաֆֆի խմբ. 10, Կարմիր Աղբիւր խմբ. 23. 5, Տարօն կօմիտ. 45, Դիւիլանդանից 80. 40 ոտքի: Գումար 587 ոտքի 62 կօպէկ:

ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԲԻՒՐՈՆ՝

Թիւրքիայի Ե. ք-ի Յանդուզն խմբի ամսավճարներէն 1902 թիւ մարտ, ապրիլ եւ հոկտ. 354 դա՛ն, 1903 թ. յունվարին 337 դա՛ն, Սարսոն խմբէն 230 դա՛նեկան:

Հօնդօնից՝ Ալպիոն խմբից՝ (Փարհատ 10 շիւն, վաղինակ 2 շիւ. 6 պէնս, Իրատ 2. 6, Ազանազ 2. 6, Աննաւուտ 2, Կայ-կայ 1. 6, Պօլսեցի մը 5): Մ. Կանտրեասից 32. 70 ֆր., Պրն. Մ. Ա-ից 1000 ֆր., Գահիբէից՝ Պ. Միրզից 25 ֆր., Ստարա-Ջա-զօրա-ի խմբից 400 ֆր., Պատերսոնից՝ 41. 20 ֆր., Ռէյն-Ֆէլդից՝ Շուլայստերից 12. 50 ֆր., Գեքմանից 12 ֆր., Գալացի «Ժերմուկ» խմբից 80 ֆր., Ոսկանապատի «Իբամ» խմբից 3 անգամ ուղարկւած 6330 ֆր., Փիլիպպէի «Աթէ-Թաթուկ», «Արաւման» եւ «Ատողիկ» խմբերից Բալկանեան կեդրոնական կոմիտէի հաշ-ւին՝ 50-ական ֆր. իւրաքանչիւրից:

Ընդհանուր գումար 8075 ֆրանք 65 սանտիմ:

ՈՒՍԱՆԻԱ՝

ԴԱՆՈՒԹ ԵՆԹԱԿՈՒԹԻՄԵՆ ստացեր է յունւար, փետրուար եւ մարտ ամիսներուն Ս-ի հետեւեալ խմբերէն՝ Կարին 33 ֆրանք, Վարազ 42, Տարօն 21, Հազուլ 36, Սեղոր-Աղբիւր 54, Նոր-Դար 44, Գինասէր 33, Սեպուհ 25. 80, Փէդայի 24. 30, Տրդատ 20, Պ-ի Առիւծ խմբ. 45, Նիհար խմբ. 25: Գումար 403 ֆրանք 10 սանտիմ:

ԴԱՆՈՒԹ ԵՆԹԱԿՈՒԹԻՄԵՆ ապրիլ, մայիս եւ յունիսին հետեւեալ խմբերէն՝ Կարին 39 ֆրանք, Սեղոր-Աղբիւր 35, Նոր-Դար 36, Գինասէր 33, Վարազ 44, Սեպուհ 19. 50, Տարօն 10, Հազուլ 63, Փէդայի 30. 30, Նիհար խմբի անգամ Ս. Գ. 5 ֆր.: Գումար 314 ֆրանք 80 սանտիմ:

Ընդհանուր գումար 717 ֆրանք 90 սանտիմ:

ԱՅԳԵՍՏԱՆԻ ԿՈՒՄԻՏԵՆ՝

Շղիայից № 2 անդորրագրով 200 ոտքի, Աբրայից № 3 անդորրագրով 300 ու, Մի տիկունից № 4 անդորրագրով 50 ու,

Սահակից № 5 անդորրագրով 100 ու, Ս-ից № 6 անդորրագրով 300 ու, Հ-ից № 7 անդորրագրով 150 ու: Գումար 1100 ոտքի:

ՎԻՇԱՊՈՒՍ ստացւած է՝

Տօրք 15 դահեկան, Կամր 40, Հիարա 15, Կացին 7. 56, Աշոտ Երկաթ 5, Համակրող 20, Սե. Մօսին 15, Թաթուկ 10: Գումար 127 դահեկան 56 փարա:

ԱՊՐԱՍԵԻ ԿՈՒՄԻՏԵՆ՝

Յունվար 1-ից մինչեւ մայիսի 1-ը: Անցեալ տարւայ մնացորդ 9. 60 ոտքի, յոյժ՝ խմբ. 40, «Գործակատար» խմբ. 170, որից 87. 50-ը հանգանակւած «Աւետիսի» միջոցով հետեւեալ անձ-նաւորութիւններից՝ Մ. Յ. 6 ոտքի, Գ. Ն., Ա. Մ., Ի. Ի., Ի. Ա., Տ. Կ. եւ Ն. Ա. 5-ական, Հ. Տ. Մ. 3. 50, Ս. Ի., Դ. Ա., Գ. Շ., Ա. Յ., Գ. Բ., Մ. Բ., Գ. Մ. Շ., Ա. Դ., Զ. Ս., Հ. Ա., Բ. Վ., Կ. Ս., Խ. Մ. Փ., Ա. Մ. եւ Մ. Փ. 3-ական, Բ. Դ. եւ Գ. Մ. 2-ական, Ա. Պ. եւ Ս. Ս. 1-ական, Նեցուկ խմբից 147. 68, յոյժ խմբից 250 ոտքի: Գումար 617 ոտքի 28 կօպէկ:

ԿԱՐՍԻՐ ԶՐԴ ԵՆԹԱԿՈՒՄԵՆ՝

Անդրանիկ խմբից մայիսին 15. 20 ոտքի, յունիսին 12. 80, մասնաւոր Նւիրատուութիւնից 8. 85, Անգրանիկ 1 խմբի յունիսի ամսավճար 8, 11 խմբի յունիսի ամսավճար 6, 11 խմբի յունիսի եւ յունիսի ամսավճար 13 ու: Ստացւած է երեկոյթի առիթով նախօրէն ծախւած տոմսակներից 20, ստացւած է № 114 Նւիրատուութեան թերթից 58. 80, որ կազմւել է հետեւեալ կերպով՝ Մի ուն 5 ոտքի, Բազէ 1. 50, Սաթի 0. 80, Մի ուն 2, Գե-րասիմ, Գէորգ, Մի ուն, Արամ, Հաւէն Արփէնի, Մեկուն, Ան-նաւուկ, Ալթոս, Կոտա, Սաս, Յարութիւն, վանէս, Պետրոս, Բօ, Ս. Մ. Տ., Արփիկ, Իմ, Աստուծոյ տւած, Լուսնեակ, Կար-պայ, Սես, Աւետիս, Սեան, Մի ուն, Հրահատ, Նիհար ուն, Լեւոն Խորայէլ, Խան Մազրուցեղից, Ոմ, Ներսէսեան, Ե. Ա. Գ. 1-ական, Բազէնի շրջանից 5. 50, Դաւիթեանից 5, Ասլան 3 ու: Գումար 137 ոտքի 65 կօպէկ:

ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԿԵԴՐ. ԿՈՒՄԻՏԵՆ՝

Հիւնի կօմիտէին ծնածք՝ Արա, Բ. Ա. եւ Պայսիլի 36-ա-կան դօլար, Բ. Խ. 31, Գ. Խ., Պօրաք, Դ. Մ. 26-ական, Լոյս 25. 50, Պ. Պ., Կ. Ս., Հասմցոր եւ Կ. Գ. 21-ական, Մուրծ 20. 50, Բ. Ա. 20, Պ. Ա. եւ Սեւ 17-ական, Վ. Ե. 15. 50, Մեղա-ւոր 13. 50, Կ. Կ. 13, Բ. Հ. 11, Հերոս 10. 50, Ա. Կ. 6, Մ. Խ. Տ. Ա., Խ. Խ., Գ. Ս., Ս. Ա. Բ., Ն. Ը., Ոմ 5-ական, Բ. Գ. 5 եւ Ամեր. Սմիթ Վիսսօնի ընտիր ատրճանակ մը, Խ. Ա. 4, Մ. Բ., Վ. Կ. 3-ական, Տիկ. Ժ. 2. 75, Բ. Թ., Խ. Օ., Ա. Պ., Մ. Թ., Ա. Բ., Խ. Կ., Ա. Գ., Բ. Դ., Տիկ. Բ. 2-ական, Ա. Գ., Գ. Գ., Ս. Մ., Հ. Խ., Ա. Ա., Բ. Պ., Մ. Հ., Ն. Խ., Գ. Ռ. 1-ական, Ա. Ա. 50 սէնս: Գումար 550 դօլար 75 սէնս:

Ժողովներու պնակներէ 30. 8 դօլար, «Դրօշակ» համար 6. 25, Ն. Ը.-ի հաշիւէն 10, Սեղոր Փաշայի լուսանկարներէն 18, Ս. Պ: Պէնկօլէն 17, Վազգէն երգարանի պատկերներէն 82. 71, օրա-ցոյցներէ 51. 71: Գումար 215 դօլար 75 սէնս:

Ընդհանուր գումար 766 դօլար 50 սէնս:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԸԻ

Է. ԱԿՆՈՒՆԻ

ԿՈՎԿԱՍԵԱՆ ՎԵՐԵՐ

(ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՅՈՐ)

Գիւրք բաղկացած է 368 երեսներից և պարունակում է «կովկասեան խաբրիկների» մեծ մասը, փոփոխւած և լրացւած, հաւ նոր գլուխներ:

Գինն է 3 ֆրանկ, Ռուսաստանում 1 ու. 50 կօպէկ:

Խմբագրութեան գիմել հետեւեալ հասցեով՝
Rédaction du «Droschak», Genève (Suisse)